

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
CIVILINIO PROCESO TEISĖS KATEDRA**

GYTIS RŪKAS
**(STRATEGINIO VALDYMO IR POLITIKOS FAKULTETAS,
TEISĖS IR VALDYMO STUDIJŲ PROGRAMA)**

**TEISĖS DOKTRINA, KAIP CIVILINIO PROCESO TEISĖS ŠALTINIS:
LIETUVOS IR UŽSIENIO VALSTYBIŲ PATIRTIS**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas
Dokt. Andrius Urbonas

Konsultantas
Doc. dr. Virgilijus Valančius

Vilnius, 2005

TURINYS

IVADAS	3
1. DOKTRINOS, KAIP TEISĖS ŠALTINIO, SAMPRATA TEISĖS SISTEMOJE.....	6
1.1. SĄVOKOS „DOKTRINA“ TURINYS	6
1.2. TEISĖS ŠALTINIO SĄVOKOS SKIRIAMIEJI BRUOŽAI	8
1.3. DOKTRINOS, KAIP TEISĖS ŠALTINIO, REIKŠMĖ.....	11
2. DOKTRINA, KAIP CIVILINIO PROCESO TEISĖS ŠALTINIS	14
2.1. DOKTRINA, KAIP ANTRINIS CIVILINIO PROCESO TEISĖS ŠALTINIS	14
2.1.1. <i>Kontinentinės teisės sistema</i>	16
2.1.2. <i>Bendrosios teisės sistema</i>	18
2.1.3. <i>Socialistinės teisės sistema</i>	20
2.1.4. <i>Tolimųjų Rytų teisės sistema</i>	21
2.2. DOKTRINOS SANTYKIS SU KITAIS ANTRINIAIS LIETUVOS CIVILINIO PROCESO TEISĖS ŠALTINIAIS	23
2.3. DOKTRINA LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISMŲ PRAKTIKOJE	25
3. FILOSOFINIAI TEISĖS DOKTRINOS ASPEKTAI	29
3.1. DOKTRINA IR TEISĖS AIŠKINIMAS: YPATINGOJI SĄVEIKA	29
3.2. TEISĖS DOKTRINOS NELAIKOMO TEISĖS ŠALTINIŲ PAGRINDAI	32
3.2.1. <i>Politinio režimo įtaka ir „prieštaraujanti teisės doktrina“</i>	33
3.2.2. <i>Teisės doktrinos galiojimas laike</i>	33
IŠVADOS	35
SANTRAUKA	38
LITERATŪROS SĄRAŠAS	42

Įvadas

Teisinė valstybės sistema yra viena iš demokratijos svertų. Tačiau ilgą laiką Lietuvos teisė neturėjo galimybių savarankiškai vystytis ir išgyveno stagnacinį laikotarpį. Griežtoje, politizuotoje aplinkoje teisė negalėjo kurti elgesio taisyklių. Jos buvo primetamos valdžios pastangomis. Apie teisės šaltinių įvairovę negalėjo būti jokios kalbos. Vieninteliu teisės šaltiniu buvo laikomas tik įstatymas.

Laimei, laikai pasikeitė. Prasidėjo įvairiausi pokyčiai visose gyvenimo srityse. Iš vienos politinės erdvės Lietuva pateko į kitą. Todėl Lietuvos teisės vystymesi keičiasi tendencijos. Valstybės piliečių tarpusavio santykiuose taip pat įvyko žymūs pokyčiai. Jau nebesistebime, kad teisės šaltiniais gali būti ne tik tai, ką užrašė ir išleido įstatymų leidžiamoji institucija, bet ir taip vadinama nerašytinė teisė. Sprendimai civilinėse bylose priimami vadovaujantis ne vien tik pirminiais, bet ir antriniais teisės šaltiniais.

Tokio pobūdžio pokyčiai sąlygojo (ir, beje, vis dar sąlygoja) naujosios lietuviškos teisės doktrinos kūrimąsi. Teisės doktrina tapo pripažintu ganėtinai svarbiu civilinio proceso teisės šaltiniu. Ateityje stabilizuojantis teisinei situacijai, teisės doktrinos kūrimosi tendencijos turėtų tik augti.

Lyginamosios teisės požiūriu doktrina, kaip civilinio proceso teisės šaltinis, skiriasi savo reikšme. Ir tai priklauso nuo konkrečios teisės sistemos, jos koncepcijos. Kontinentinės teisės sistemoje teisės doktrinai tenka visuotinai pripažintas antrinio šaltinio vaidmuo. Čia teismai daugiau remiasi pirminiais šaltiniais – rašytine teise. Tuo tarpu bendrosios teisės sistemoje požiūris į antrinius šaltinius yra kitoks. Antriniais teisės šaltiniais čia pasikliaujama kur kas daugiau. Todėl ir teisės doktrinos vaidmuo čia yra didesnis, kadangi ji pateikia analizę bei galimus variantus tikrųjų įstatymo leidėjo ketinimų. Visas civilinis procesas bendrojoje teisėje irgi skiriasi. Čia galioja kiti principai.

Todėl šiame darbe analizuojami kai kurie klausimai, kurie teisinėje literatūroje nėra sureikšminami. Pavyzdžiui, bandoma atsakyti į klausimą, kodėl neegzistuoja hierarchija tarp antrinių civilinio proceso teisės šaltinių, jeigu ji egzistuoja tarp pirminių. Arba kiek yra tiesos teiginyje, kad teisės doktrina stipri ten, kur teisė yra griežtai reglamentuojama?

Temos aktualumas. Lietuviškoje civilinio proceso teisės literatūroje skiriami pirminiai ir antriniai teisės šaltiniai (ir netgi tretiniai). Užsienio autorių darbuose toks skirstymas taip pat figūruoja. Bet eilės tvarka antriniai teisės šaltiniai nėra niekur išvardinti. Šiame darbe tai

bandoma padaryti ir pagrįsti. Visuotinai pripažįstama, kad teisės doktrina – svarbus antrinis civilinio proceso teisės šaltinis. Bet ar tai reiškia, kad jis yra pats svarbiausias iš jų? Kodėl tokiu atveju jis nėra laikomas pirminiu? Būtent tuo ir aktualus šis darbas, jog jame nagrinėjama tokio turinio problematika ir kad bandoma rasti atsakymus į teisės literatūroje nenagrinėtus arba nepakankamai išnagrinėtus klausimus.

Tyrimo objektas ir dalykas. Tyrimo objektu laikytina doktrina, kaip civilinio proceso teisės šaltinis kitų teisės šaltinių fone. Taip pat analizuojama jos reikšmė, tendencijos. Tyrimo dalykas – doktrina apčiuopiama prasme. Tai lietuvių ir užsienio autorių darbai, teismų praktika, Lietuvos Respublikos norminiai aktai.

Darbo tikslas. Bendru darbo tikslu laikytinas įvairiapusis teisės doktrinos, kaip teisės šaltinio, įvertinimas. Jam pasiekti atliktas tyrimas buvo padalintas etapais į atskirus uždavinius: 1) apibrėžti teisės doktrinos sąvoką, 2) apibrėžti teisės šaltinio sąvoką, 3) įvertinti teisės doktrinos reikšmę civilinio proceso teisei, 4) palyginti ją Lietuvos ir užsienio šalių patyrimo kontekste.

Tyrimo metodai. Tyrimui atlikti buvo naudojami lyginamasis, loginis, kritinis ir istorinis metodai. Taip pat buvo iškeltos dvi hipotezės: 1) teisės doktrina – antrinis civilinio proceso teisės šaltinis, 2) teisės doktrina yra tapatus dalykas teisės aiškinimui. Nors šios hipotezės tyrimo eigoje ir nebuvo akcentuotos, tačiau atsakymas į jas yra pateikiamas darbo pabaigoje esančiose išvadose.

Tyrimo šaltiniai. Šiam darbui buvo panaudota didžioji dauguma šiuo metu esamos lietuvių autorių civilinio proceso teisės literatūros, kadangi ji nėra gausi. Ypatingai vertingi šiam tyrimui buvo Valentino Mikelėno ir Alfonso Vaišvilos darbai. Panaudoti ir kai kurie periodinėje literatūroje bei teisinių veikalų žanginiuose žodžiuose parašyti straipsniai (V.Nekrošius, E.Kūris, R.Šimašius). Reikėtų paminėti ir kitus civilinio proceso teisės doktrinos kūrėjus – E.Laužiką, D.Mikelėnienę. Taip pat didelę naudą turėjo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys ir kai kurie kiti pirminiai lietuviški teisės šaltiniai. Iš užsienio autorių pirmiausia norėtusi išskirti ką tik minėtų lietuvių autorių autoritetu šioje srityje laikomą R.Davidą, taip pat M.A.Glendon, M.W.Gordon, C.Osakwe, K. Zweigert, H. Kotz, P. de Cruz.

Darbo struktūra. Pirma darbo dalis yra teorinė, įvadinė į antrąją. Čia tikslinamos viso darbo eigoje vartojamos sąvokos, nustatomos jų sampratos ribos. Antroje dalyje akcentuojamas vienas iš antrinių civilinio proceso teisės šaltinių – doktrina: lyginama jos reikšmė skirtingose teisės sistemose, išvelgiamos tendencijos, pateikiamos savos išvados bei nuomonės daugeliu klausimų. Trečia darbo dalis buvo inicijuota trūkstamos viešosios nuomonės ir laikytina filosofine autoriaus diskusija su pačiu savimi. Be kita ko, čia bandoma detalizuoti teisės doktrinos ir teisės aiškinimo tarpusavio sąveiką. Darbas baigiamas visaapimančiomis išvadomis, pagrįstomis darbo metu gautais rezultatais.

1. Doktrinos, kaip teisės šaltinio, samprata teisės sistemoje

1.1. Sąvokos „doktrina“ turinys

Doktrina – tarptautinis žodis, suprantamas daugelyje pasaulio šalių. Šio termino ištakos siejamos su bažnytinio tikėjimo įsigalėjimu ir todėl kildinamos iš daugiau religinių pobūdį atitinkančio termino – dogma. Literatūroje šie du terminai vartojami kaip sinonimai¹. Vėliau terminas „doktrina“ imtas dažniau vartoti bendrine prasme ir buvo lengviau suprantamas be papildomo aiškinimo. Kaip antai: *doktrina* – požiūrių ir koncepcijų sistema apie esmę ir paskirtį².

Dėl šio termino universalumo verta pradėti aiškintis jo formuluotę nuo tarptautinių žodžių žodyno. Čia *doktrina* apibūdinama kaip mokymas, mokslinė ar filosofinė teorija, politinė sistema, vadovaujamas politinis ar teorinis principas ar normatyvinė formulė³.

Toks pakankamai turiningas traktavimas akivaizdžiai rodo, kad doktrinos sąvoka negali būti suprantama vienareikšmiškai. Ji gali būti suvokiama kaip:

- a) teorija;
- b) politinė sistema;
- c) vadovaujamas ar dominuojantis politinis principas;
- d) normatyvinė formulė.

Doktrinos prilyginimas teorijai galimas tada, kai apie doktriną kalbama labai abstrakčiu mastu, nesigilinant į tai, pavyzdžiui, apie kokią mokslo sritį eina kalba. Kiti du termino aiškinimai lyg ir praplečia pirmąjį bei nurodo, kad doktrina gali būti ne tik teorija, bet ir sistema, ir ne bet kokia, bet pirminė, dominuojančio pobūdžio. Tačiau labiausiai intriguoja doktrinos prilyginimas normatyvinei formulei. Šių dviejų sąvokų tarpusavio ryšys bus bandomas atskleisti vėliau. Tuo tarpu dabar iškyla būtinybė apsibrėžti, kaip bus suprantamas terminas „doktrina“, kai jį neišvengiamai dar daug kartų vartosime šiame darbe.

¹ Universal Standart Encyclopedia. Vol. 7 p. –New York: Unicorn Publishers Inc., 1954. P. 2240

² Большой юридический словарь.–Москва: Инорра-М, 1997. С. 34

³ Tarptautinių žodžių žodynas.–Vilnius: Mintis, 1969. P. 182

Jau vien šio darbo pavadinimas įpareigoja atskleisti doktrinos ypatybes teisine prasme. Tolimesnis doktrinos sąvokos vartojimas bus suprantamas kaip vienos iš mokslo šakų – teisės – doktrina. Kaip doktrina suprantama siauresniu – teisės sistemos požiūriu?

Patys paprasčiausi teisės doktrinos sąvokos aiškinimai, randami teisės žodynuose, yra tokie: „*doktrina* – pažiūrų į teisę, jos šaką, pošakį, reiškinių ar jų grupę visuma“⁴; arba „*doktrina* – tai teisės taisyklė, principas ar teorija“⁵.

Tačiau kad ir kokie paprasti gali pasirodyti šie apibrėžimai, norisi atkreipti dėmesį į tai, kad teisės doktrina prilyginama taisyklei. Kadangi doktrina yra teisės šaltinis, tokiu atveju ji turėtų būti laikoma privalomu šaltiniu. Tačiau ar tai iš tiesų yra taip, matysime vėliau, kadangi atsakymas į šį klausimą yra vienas esminių šio darbo uždavinių.

Na o pačiu tinkamiausiu teisės doktrinos termino aiškinimu laikytinas šis: „*doktrina* – nuomonių visuma apie teisinius dalykus, išreikšta knygos ir straipsniuose... (ir) ir kuri yra taip pat bendrai naudojama apibūdinti asmenis, susijusius su teisės šaltinių analize, sinteze ir vertinimu, taip pat teisininkus, kurie skiria didelį dėmesį mokymui ir tokiu būdu pelno atitinkamą reputaciją“⁶.

Teisinėje literatūroje doktrina dar įvardijama mokslo teisininkų nuomonėmis⁷, teisiniu rašymu (*legal writing*)⁸, teisės mokslo tyrimais ar teisininkų atsiliepimais (*annotation*)⁹. Tačiau tokios variacijos esmės nekeičia. Netgi atvirkščiai, išryškina faktą, kad teisės doktrina turi savo subjektus ir objektą.

Objektu laikytina nuomonių visuma, kuri, perfrazuojant Frančą Kleiną, sudaro visuomeninių santykių kūną¹⁰. Subjektais laikytini asmenys, kurie įvairiu būdu išreiškia savo nuomonę teisės klausimais. Kyla klausimas – ar kiekvieno asmens nuomonė, išreikšta viešai, gali būti laikoma teisės doktrina? Jeigu, pavyzdžiui, studentas išreiškia savo mintis paskaitos metu – ar tai irgi laikytina teisės doktrina? Šiuo atveju visgi reikėtų prisilaikyti paskutiniojo apibrėžimo, kuriame teigiama, kad teisės doktrina verta laikyti tik tas nuomones, kurios:

- a) yra išreiškiamos viešai;
- b) jas reiškia teisininkai – asmenys, betarpiškai susiję su teise, ir
- c) esantys savo srities žinovai, įgiję reputaciją savo darbais.

⁴ Visuotinė lietuvių enciklopedija. T.5. –Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004. P. 50-51

⁵ Black's Law Dictionary.–St. Paul, Minn., 1990. P. 89

⁶ De Cruz P. Comparative Law in a Changing World.–London: Cavendish Publishing Limited, 1995. P. 68

⁷ Mačys V. Civilinio proceso paskaitos.–Kaunas: Teisių fakulteto leidinys, 1924. P. 31

⁸ Bell J., Boyron S., Whittaker S. Principles of the French Law.–Oxford, 1998. P. 34

⁹ De Cruz P. Comparative Law in a Changing World.–London: Cavendish Publishing Limited, 1995. P. 68

¹⁰ Nekrošius V. Francas Kleinas apie Civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus // Teisė, T.33(1), 1999. P.47

Tokių asmenų dėka yra tobulinamas profesionalusis požiūris į teisės mokslą. Jis pasireiškia sugebėjimu analizuoti teisinę medžiagą ir iš oficialių šaltinių išgauti teisės doktriną, kuri vėliau pateikiama monografijose, vadovėliuose, moksliniuose straipsniuose bei kituose panašaus pobūdžio leidiniuose. Jų dėka visuomenei kur kas labiau suprantama kalba paaiškinami teisiniai terminai, jų reikšmės, pateikiamos nešališkos nuomonės ne tik apie bylas, bet ir apie jų aplinkybes bei teismo sprendimų pasekmes¹¹. Tik tokia medžiaga yra paremta įvairiapusiškais, giliais, teorinėmis žiniomis pagrįstais moksliniais tyrimais.

Apibendrinant galima tvirtinti, kad teisės doktrina yra teisės mokslo rezultatas, intelektinės veiklos išdava. Vartojamas plačiąja prasme šis terminas nusako bendruosius teisinio mąstymo principus bei formuluoja pagrindinių teisinių kategorijų sampratą¹². Ji kuriama ir gaunama aiškinant, vertinant ir analizuojant tai, kas jau yra sukurta ir gretinant gautą medžiagą su tuo, ko dar nėra sukurta. Tokiu būdu teisės doktrina kuriama remiantis teisės šaltiniais arba pati tampa teisės mokslo šaltiniu.

1.2. Teisės šaltinio sąvokos skiriamieji bruožai

Nustačius doktrinos supratimo ribas bendrąja bei siaurąja (teisės doktrinos) prasme aktuali tampa teisės šaltinio sąvoka. Šiame poskyryje bus bandoma nustatyti teisės šaltinio vietą teisės sistemoje.

Visų pirma teisės šaltinis gali būti suvokiamas formaliąja bei materialiąja prasme. Formaliąja prasme teisės šaltinis yra išorinė teisės normos įtvirtinimo forma, arba paprasčiau – teisės aktas. Materialiąja prasme – tai visuomeniniai, socialiniai, etiniai, religiniai, ideologiniai veiksniai, lemiantys teisės normų turinį ir padedantys nustatyti jų prasmę¹³. O procesinės, šiuo atveju – civilinio proceso teisės – normos parodo, kokiais būdais galima ginti savo teises, kurias nustato materialiosios teisės normos.

Nepaisant to, kad skirtingose teisės sistemose teisės šaltiniai skiriasi, bendra teisės šaltinio samprata išlieka daugmaž vienoda. Šaltinis – tai pradžia, ištakos, atskaitos taškas, pagrindas, kuriuo galima pasiremti ir kuris leidžia pažinti. Pagal pozityvistinės teisės teoriją teisės šaltiniu laikoma kiekviena pamatinė norma, kuri yra pagrindas arba ištakos aukštesniajai ir kurias tokiu

¹¹ De Cruz P. Comparative Law in a Changing World.–London: Cavendish Publishing Limited, 1995. P. 187

¹² Kūris E. Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija// Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe C. Vakarų teisės tradicijos.–Vilnius: Pradai, 1993. P. XV

¹³ Mikelėnas V. Civilinis procesas. T.1.–Vilnius: Justitia, 1997. P. 33

būdu sieja tarpusavio ryšys. Pozityviosios teisės prasme šaltiniu gali būti tik norma, arba, kitaip tariant, pozityviosios teisės šaltiniu gali būti tik teisė. Todėl natūralu, kad konstitucija, kaip aukščiausia pamatinė norma, laikoma pagrindiniu teisės šaltiniu visoje jų hierarchijoje. Pozityvistinėje teisėje neegzistuoja jokia teisės norma, prieštaraujanti konstitucijai.

Norint nustatyti teisės šaltinio vietą teisės sistemoje, geriausiai į ją žvelgti A.Vaišvilos siūlomu požiūriu į teisę kaip į teisinės idėjos, teisės normos bei teisinių santykių vienovę. Tai yra trys teisės būties lygmenys, kurie padeda suprasti, kaip teisės norma sukurama, įgyvendinama ir kokia to įgyvendinimo reikšmė bei pasekmės teisinėje valstybėje.

Nesvarbu apie kokią visuomeninių santykių sritį bekalbėtume – teisę, verslą, draugų būrelį – viskas prasideda nuo idėjos. Gimusi idėja yra tarsi pirmas žiedelis visoje grandinėje ir žymi pradžią kelio, kurio pabaigoje ta pati idėja virsta kažkuo apčiuopiamu ir įgauna prasmę. Kalbant apie teisę idėja laikoma pirmuoju visos teisės sistemos būties lygmeniu.

Kaip teigia A.Vaišvila, teisinė idėja yra interesas, kuris pretenduoja tapti vieša taisykle. Bet kol tam nepitaria visuomenės dauguma, idėja neperžengia sąmonės ribų ir neįgyja jokios teisinės galios. Jos dar negalima vadinti teise. Bet ją galima vadinti sekančio teisinės būties lygmeniu – teisės normos – šaltiniu. Norint atsakyti į klausimą ar galima teisės šaltinį gretinti su teisine idėja, turime palyginti šių dviejų sąvokų bruožus. Pats akivaizdžiausias panašumas tarp teisės šaltinio ir teisinės idėjos yra pirmumo, pradžios akcentavimas. Toliau laikantis savo teiginio, kad šaltinis – tai pirminis pagrindas, kuriuo galima remtis, bei jį papildant A.Vaišvilos formuluote, jog teisės idėja yra pradinis teisės sistemos lygmuo, būtų galima daryti išvadą, kad pirmumo aspektu tarp teisės šaltinio ir teisinės idėjos yra nemažas panašumas. Tokiam argumentui paremti randame dar vieną panašų vienijantį bruožą – sąmoningumą. Teisinė idėja be suvokimo atsirasti negali. Lygiai kaip ir šaltinis, kuris savaime neatsiranda, o turi būti laikomas sąmoningos intelektinės veiklos rezultatu.

Vis dėlto neskubėkime sulyginti šių dviejų sąvokų ir paieškokime daugiau teisės šaltinio panašumų su kitais teisinės būties lygmenimis.

Prieš pradėdami analizuoti teisės normą antrojo teisės būties lygmens požiūriu, atkreipkime dėmesį į pereinamąjį lygmenį – teisėkūrą. „Tai visuomenės ar jos įgaliotos institucijos veikla, siekiant sukurti, pakeisti ar panaikinti normas atsižvelgiant į visų visuomenės narių interesus“¹⁴. Kaip pereinamasis lygmuo, teisėkūra turi tiek teisinės idėjos (veikla, siekiant sukurti), tiek ir teisės normos savybių (normatyvizmas). Bet kokiai veiklai pradėti reikalingas

¹⁴ Vaišvila A. Teisės teorija.–Vilnius: Justitia, 2000. P. 177

atskaitos taškas. Todėl matome, kad ir čia yra panašumų su teisės šaltiniu. Ir nuo to jo reikšmė tik didėja.

Antrasis teisės būties lygmuo – teisės norma. „Pozityviosios teisės norma – valstybės suformuluota ar sankcionuota visuotinai privaloma elgesio taisyklė, nustatanti visuomeninio santykio dalyviams teises ir pareigas ir garantuojama to santykio dalyvių abipuse nauda ir valstybės prievarta“¹⁵. Ši formuluotė atskleidžia tokius teisės normos bruožus kaip norminimas, formalusis apibrėžtumas, visuotinis privalomumas, abipusė nauda bei valstybės prievarta. Šiuo atveju mus labiausiai domina tai, kad teisės norma yra visuotinai privaloma elgesio taisyklė. Vadinas, norint pasinaudoti savo teisėmis reikia pasitikrinti, ar tai nepažeis kitų visuomenės narių teisių. Dėl šios priežasties elgesio taisyklė turi būti visuotinai priimtina, suformuluota, viešai išreikšta bei valstybės prievartos būdu įteisinta (taptų teise). Nes pagal pozityvistinę teisės teoriją tik teisė gali būti teisės šaltiniu¹⁶.

Taigi, su teisės norma šaltinį sieja dar daugiau bendrų sąlyčio taškų. Abu yra išreiškiami viešai, be to, juos išreiškia asmenys, betarpiškai susiję su teise – mokslininkai teisės šaltinio atveju ir valstybės institucijų kompetetingi darbuotojai teisės normos atveju. Tačiau kad pilnai nustatytume teisės šaltinio vietą teisės sistemoje, turime tęsti šį tyrimą iki pabaigos.

Pereinamasis lygmuo iš teisės normos į teisinius santykius yra teisės aiškinimas. Šis teisinės būties lygmuo reikalingas tam, kad teisės normos būtų aiškiai suprastos prieš pradėdamos efektyviai veikti. „Teisės aiškinimas – tai teisės subjektų (valstybės institucijų, organizacijų, piliečių) intelektinė veikla, skirta nustatyti teisės normų prasmę bei turinį“¹⁷. Teisės aiškinimo priežastys šiuo atveju mums nėra labai aktualios. Kur kas įdomiau pastebėti tai, kad kaip ir teisėkūra, teisės aiškinimas yra intelektinė veikla, o kaip pereinamasis teisės būties lygmuo jis turi ir teisės normos bruožų – pastarąją pagilina, paryškina. Net akcentuoti neverta, kad teisės aiškinimas yra tik šios srities žinovų prerogatyva. Todėl galima teigti, kad ir čia teisės šaltinis turi nemažai panašumų su teisės aiškinimu. Bet kokių atveju, prie teisės aiškinimo dar sugrįšime.

Belieka įvertinti teisės šaltinio ir paskutiniojo lygmens – teisinių santykių – tarpusavio ryšį. „Teisiniai santykiai – tai teisės normų formuluojami imperatyvai, virtę praktiniu elgesiu“¹⁸. Tai patys įvairiausi visuomeninio gyvenimo elgesio modeliai. Ieškant panašumų su teisės norma galima sakyti, kad teisės norma yra teisinių santykių šaltinis ir pagrindas. Kartu tai yra ir veikla, kuriai taipogi nesvetimas sąmoningumo elementas. Vis dėlto tai yra bene vieninteliai

¹⁵ Vaišvila A. Teisės teorija.–Vilnius: Justitia, 2000. P. 196

¹⁶ Kelsen H. Grynoji teisės teorija.–Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 199

¹⁷ Vaišvila A. Teisės teorija.–Vilnius: Justitia, 2000. P. 287

¹⁸ Ten pat, P. 58

sąlyčio taškai, kurių dėka galima bandyti suponuoti teisinius santykius su teisės norma. Savo ruožtu konstatuoti, kad teisiniai santykiai turi daug panašumų su teisės šaltiniu, negalima. Tai yra daugiau bandymas „pritempti“ vieną sąvoką prie kitos. Geriausiu atveju galėtume surasti panašumų su kitais teisinės būties lygmenimis. Taip ir turi būti, kadangi šiuos tris lygmenis reikia vertinti kaip vieningą, nedalomą visumą.

Taigi, norėdami nustatyti teisės šaltinio vietą teisės sistemoje darome išvadą, kad teisės šaltinis yra pakankamai universalus teisės sistemos elementas. Jo samprata negali būti ribojama tik vieno kurio nors teisinės būties lygmens rėmuose. Tuo pačiu reikėtų pripažinti, kad tokia situacija daugiau būdinga pozityvistinei teisės teorijai.

1.3. Doktrinos, kaip teisės šaltinio, reikšmė

Šiame poskyryje nebus gilinamasi į tai, kodėl doktrina yra teisės šaltinis. Mums daug aktualiau yra atskleisti šio teisės šaltinio svarbą kalbant abstrakčiai, stengiantis ignoruoti teisės šaltinių skirstymą į pirminius bei antrinius.

Doktrinos reikšmė teisės literatūroje yra pakankamai aktuali tema, kurioje pasireiškia pakankamai prieštaringos nuomonės. Pavyzdžiui, teigiama, jog doktrina atsiranda tuomet, kai klausimų negalima išspręsti nei teisėkūros, nei teismų praktikos keliu¹⁹, kad jos tiesioginė įtaka pradeda reikštis ten, kur teisė nėra susiformavusi arba kai jos koku nors klausimu apskritai nėra²⁰, ir kad doktrina, pateikdama teorinę klausimų analizę, skatina įstatymų leidėją sureguliuoti neaiškius kolizinius klausimus²¹. Kitaip sakant, doktrinos reikšmė padidėja ten, kur įstatymų leidyba nėra stipri. Tačiau egzistuoja ir akivaizdžiai priešinga nuomonė, teigianti, jog kuo nuoseklesnis įstatymų leidėjo darbas, tuo daugiau galimybių gyvuoti teisės doktrinai. Kuo daugiau įstatymų, tuo didesnis poreikis juos sisteminti ir teoriškai aiškinti. Nes tik stabilioje teisės sistemoje teisės doktrina gali visiškai patenkinti praktinį teisės vadovėlių, įstatymų komentarų ir kitokios teisinės literatūros poreikį²². Vadinas, įstatymų leidyba įtakoja doktriną. Tokiu atveju darytina išvada, jog lygiai taip pat, kaip doktrina yra teisės šaltinis teisėkūrai, taip įstatymų leidyba (teisės norma) yra šaltinis teisės doktrinai. Teisės šaltiniai irgi turi savo šaltinius.

¹⁹ Нешатаева, Т.Н. Международный гражданский процесс.—Москва: Дело, 2001. С. 69

²⁰ Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe C. Vakarų teisės tradicijos.—Vilnius: Pradai, 1993. P. 134

²¹ Mikelėnas V. Tarptautinės privatinės teisės įvadas.—Vilnius: Justitia, 2001. P. 78

²² Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. T.1.—Vilnius:Justitia, 2004. P. 117

Bet tokiai išvadai vėlgi nesunku surasti prieštaringų argumentų. Vis didėjantis įstatymų skaičius turėtų vesti link visiško teisės spragų užpildymo. Tokiu atveju teisės sistema turėtų būti numačiusi visus atsakymus į kylančius klausimus. Tačiau tai yra visiškai neįmanomas siekis²³. Žmonės keičiasi, visuomeniniai santykiai keičiasi kartu su jais ir doktrina vėl tampa reikalinga. Bent jau kad dar kartą stumteltų teisėkūrą į priekį. Kitokiu atveju bet koks nukrypimas nuo įstatymo raidės būtų vertinamas vien negatyviai ir išnyktų moraliniai aspektai bei pagarba žmogaus teisėms²⁴.

Be abejo, nuomonių įvairovė atskleidžia skirtingus teisės doktrinos aspektus. Ir tai rodo didelę šio teisės šaltinio reikšmę. Apie tai ne kartą tiesiogiai užsimenama ir pačioje teisinėje literatūroje.

Teisės doktrina įvardijama kaip aukščiausios klasės specialistų doktrina bei yra laikoma teisės šaltiniu Tarptautinio Teismo statuto 38 straipsnyje²⁵. Teismų sprendimai, motyvuojami doktriniškuoju požiūriu, atskleidžia tikrąją įstatymų dvasią. Teisėjai išlaisvinami nuo paradinio įstatymų aiškinimo, kuris kartais gali ir prasilenkti su morale. Tačiau jie vis tiek yra priversti tuos sprendimus priimti. Čia pasireiškia dar viena doktrinos ypatybė – nuolatinė teoretikų kritika dažnai verčia permąstyti, o kartais netgi pakeisti tvirtai nusistovėjusią teismo poziciją²⁶.

Teisės doktrina taip pat atlieka reikšmingas teisės analizavimo, sisteminimo bei stabilizavimo funkcijas. Visų pirma teisės doktrina yra teisės analizės rezultatas. Jo turinyje pasireiškia visos viena kitai prieštaraujančios nuomonės bei vertinimai. Sisteminiu požiūriu ji reikšminga tuo, jog atskiria vieną teisės šaką nuo kitos, įvardija jų atskirus ypatumus, skirtumus, įveda definicijas ir jas interpretuoja. Teisės institutų atsiradimas žymia dalimi priklauso irgi nuo doktrinos. Stabilizavimo funkcija prisideda prie vienodo teisės supratimo ir sąlygoja vienodą reglamentuotomis taisyklėmis nustatytą elgesį. Tačiau iš visų šių paminėtų funkcijų vieną norėtųsi išskirti. Tai doktrinos nešališkumas. Ši funkcija pasireiškia tuo, kad jos kūrėjai (subjektai) yra nuo nieko nepriklausomi. Kurdami teisinę doktriną jie elgiasi kaip paprasti piliečiai, kurie jaučia pareigą išsakyti savo mintis. Jos nėra įpareigojančios, į jas neprivaloma atsižvelgti. Tačiau dažniausiai tokias mintis viešai reiškia asmenys, kurie iš arti mato problemas, kurias reikia viešinti. Dažniausiai jos pasireiškia pakankamai kompetetingu turiniu ir tokiu būdu atkreipia visuomenės dėmesį. Vis tik kad ir kokios reikšmingos tos mintys būtų, dėl savo neformalaus pobūdžio jos išlieka šaltiniu, į kurį, kaip įvardija D.Mikelėnienė ir

²³ Bell J., Boyron S., Whittaker S. *Principles of the French Law*.—Oxford, 1998. P. 26

²⁴ Vaišvila A. *Teisės teorija*.—Vilnius: Justitia, 2000. P. 284

²⁵ Tarptautinio Teisingumo Teismo statutas// www1.urm.lt/data/5/LF23171215_teismas.htm

²⁶ Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe C. *Vakarų teisės tradicijos*.—Vilnius: Pradai, 1993. P. 134

V.Mikelėnas, reikėtų atsižvelgti²⁷. Galbūt dėl tokio nepriklausomumo, kai doktrinos kūrėjas elgiasi ne kaip teisėjas ar įstatymų leidėjas, o paprastas pilietis, doktrinos objektyvumas labai žymiai prisideda prie vieno fundamentaliausių teisės sistemos tikslų – teisingumo išaiškinimo.

Akivaizdu, kad teisės doktrinos, kaip teisės šaltinio, įtaka visai teisės sistemai yra didelė ir pakankamai daugiareikšmė. Tai patvirtina ne tik šios išvardintos savybės, bet ir ankstesnis bandymas nustatyti teisės šaltinio vietą visoje teisės sistemoje. Išanalizavę doktrinos sampratos turinį bei nustatę jos reikšmę toliau pereiname prie pagrindinio šio darbo tikslo. O būtent – atskleisti doktriną, kaip teisės šaltinį, dar siauresnėje – civilinio proceso teisės – plotmėje, bei pažvelgti, kurioje civilinio proceso eigos vietoje teisės doktrinai atitenka pats didžiausias dėmesys.

²⁷ Mikelėnienė D., Mikelėnas V. teisės procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai.–Vilnius: Justitia, 2004. P. 238-245

2. Doktrina, kaip civilinio proceso teisės šaltinis

Pirmoje šio darbo dalyje buvo stengiamasi pažvelgti į teisės doktriną iš pirmo žvilgsnio. Buvo siekiama išlaikyti abstraktumą, nesigilinant į tai, koku mastu doktrinos įtaka skirtingai pasireiškia visoje teisės sistemoje, kokiai šaltinių grupei ar rūšiai ji priklauso. Prie to buvo siekiama prieiti palaipsniui.

Tuo tarpu šioje dalyje bus kalbama apie vieną teisės šaką – civilinio proceso teisę. Stengdamiesi neišeiti iš šios teisės šakos ribų bandysime atskleisti doktrinos vietą civilinio proceso teisės rėmuose bei palyginti skirtumus, jei tokių atsirastų, tarp Lietuvos bei užsienio valstybių.

2.1. Doktrina, kaip antrinis civilinio proceso teisės šaltinis

Teisės šaltinių priskaičiuojama ne tiek ir mažai. Tačiau jų reikšmė ir skirstymas kiekvienoje teisės sistemoje skiriasi.

Teisinėje literatūroje skiriamos dvi ar net daugiau teisės šaltinių rūšys, priklausomai nuo jiems suteikiamos reikšmės. Vienur jie vadinami šaltiniais, kuriais reikia, reikėtų ar galima remtis²⁸, kitur – įpareigojančiais (*binding*) ir įtakojančiais (*influential*)²⁹, dar kitur – pripažįstamomis taisyklėmis ir pagalbinėmis priemonėmis³⁰ ir t.t. Esant tokiai sąvokų įvairovei likime prie tokio skirstymo, kuris dažniausiai sutinkamas lietuviškoje civilinio proceso teisėje – pirminių ir antrinių teisės šaltinių.

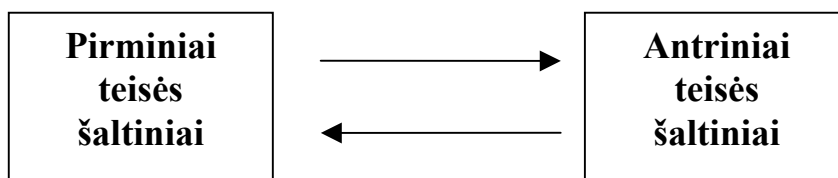
Skirtingas teisės šaltinių klasifikavimas atskleidžia pačią civilinio proceso teisės šaltinių prigimtį. Skirtumas tarp pirminių ir antrinių teisės šaltinių glūdi prieštaravime, ar elgesio taisyklė suformuluota tiesiogiai, ar yra teisės aiškinimo rezultatas. Pirminiais šaltiniais yra privalu remtis, jiems taikoma pirmenybė aiškinant teisę. Jie daugiau atsako į klausimus – kas, kaip? Tuo tarpu antriniai šaltiniai yra labiau rekomenduojamojo, interpretuojamojo pobūdžio ir atsako į klausimą – kodėl? Į tokius šaltinius galima ir neatsižvelgti. Jie nekuria teisės, nors ir

²⁸ Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Teisės procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai.–Vilnius: Justitia, 2004. P. 238-245

²⁹ Bell J., Boyron S., Whittaker S. Principles of the French Law.–Oxford, 1998. P. 14

³⁰ Tarptautinio Teisingumo Teismo statutas// www1.urm.lt/data/5/LF23171215_teismas.htm

įtakoja ją. Atsisakymas jais remtis nėra susijęs su jokia teisine procedūra³¹. Tačiau toks atsisakymas turi būti tinkamai argumentuotas.

1 pav. Civilinio proceso teisės šaltinių sąveika

Civilinio proceso teisės šaltiniai sąveikauja ir tarpusavyje (1 pav.) Kaip jau buvo minėta, šaltiniai irgi turi šaltinius. Viena teisės šaltinių rūšis gali būti varikliu kitai rūšiai ir atvirkščiai. Tokiu būdu susidaro nuolat besisukantis uždaras ratas.

Labai dažnai teisės šaltinių vertinimas priklauso nuo atitinkamos teisės sistemos istorinės raidos, kadangi teisė, kaip mokslas bendrąja prasme, yra veikiamas visuomeninės aplinkos bei nuolat joje kintančių visuomeninių santykių.

Pažvelkime atidžiau į tas teisės sistemas, kurios turi daugiausiai įtakos Lietuvos teisės raidai.

Tarptautiniu mastu teisės šaltiniai yra įtvirtinti jau minėto Tarptautinio Teismo statuto 38 straipsnyje. Tai tarptautinės sutartys (konvencijos), paprotys, bendrieji teisės principai, doktrina³². Visų pirma svarbu yra tai, kad šiame straipsnyje išvardintų šaltinių sekos negalima vadinti hierarchine³³. Todėl kol kas negalima teigti, kad bent vienas teisės šaltinis tarptautiniu mastu yra pats svarbiausias kitų šaltinių atžvilgiu. O įdomiausia yra tai, kad čia minima ir doktrina. Tai, kad ji vadinama pagalbine priemone, lyg ir sumenkina jos reikšmę kitų čia minimų šaltinių atžvilgiu. Kitavertus, čia neminimas nei vienas kitas antrinis teisės šaltinis. Todėl automatiškai peršasi išvada, kad doktrina yra pats svarbiausias antrinis teisės šaltinis

³¹ Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Teisės procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai.–Vilnius: Justitia, 2004. P. 241

³² Tarptautinio Teisingumo Teismo statutas// www1.urm.lt/data/5/LF23171215_teismas.htm

³³ Akehurst M., Malanczuk P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas.–Vilnius: Eugrimas, 2000. P. 115

tarptautiniu mastu, nors toks tiesioginis patvirtinimas visoje teisinėje literatūroje ir neegzistuoja.

2.1.1. Kontinentinės teisės sistema

Lietuvos teisės sistema priklauso kontinentinei, arba Romanų – Germanų teisės šeimų sistemai. Tarpukario laikotarpiu mūsų šalyje nestabili padėtis atsiliepė ir mūsų teisei. Viena krašte galiojo vieni teisės šaltiniai, kitame – kiti. Doktrina nebuvo laikoma teisės šaltiniu. Galbūt todėl jai ir nebuvo skiriamas pakankamas dėmesys. Kitavertus, tokiomis sąlygomis bandymai sisteminti teisę turėtų būti įvertinti. Aktyviai veikę tarpukario teisininkai, kuriais renkami galėjo būti tik nepriekaištingos reputacijos, aplinkinių pagarbą pelnę ir aukštos moralės piliečiais laikomi asmenys, dėjo pastangas tam, kad suvienodintų teisę. Zigmas Toliušis, Kazys Šalkauskis, Vladas Požėla ėmėsi sudarinėti Vyriausiojo tribunolo, atitinkančio šiuolaikinį Aukščiausiąjį Teismą, sprendimų rinkinius, juos rinko, sistemino bei ruošė spaudai³⁴. Šie rinkiniai bei Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto dėstytojų užrašytos paskaitos ir sudarė tarpukario teisės doktriną. Vėliau Lietuva ilgą laiką buvo veikiamą socialistinės teisės sistemos, kuri teisinėje literatūroje išskiriama kaip labai įdomus mokslinių tyrimų objektas.

Romanų – Germanų teisės sistemoje karaliauja rašytinė teisė³⁵. Ši sistema savaime nėra vienalytė. Joje egzistuoja kelios teisės šeimos, skirtingu laipsniu perėmusios romėnų teisės tradiciją, bei iš rytų veikiamos socialistinės teisės sistemos.

R.David, laikomas labai gerbiamu teisės teoretiku, kontinentinės teisės sistemos šaltiniais įvardija:

- a) įstatymus;
- b) papročius;
- c) teismų praktiką;
- d) doktriną;
- e) bendruosius teisės principus³⁶.

³⁴ Maksimaitis M. Lietuvos teisės šaltiniai 1918 – 1940 metais.–Vilnius: Justitia, 2001. P. 119

³⁵ David R., Brierley J.E.C. Major Legal Systems in the World Today.–London: Stevens & Sons, 1985. P. 102

³⁶ Mikelėnas V. Civilinis procesas. T.1. –Vilnius: Justitia, 1997. P. 33

Šioje klasifikacijoje nėra šaltinių skirstymo į pirminius bei antrinius, kaip ir nėra įvardijamos atskiros valstybės, kuriose galioja būtent toks jų išdėstymas.

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas įpareigoja teismus nagrinėti bylas vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos tarptautinėmis sutartimis, Lietuvos Respublikos įstatymais, kitais teisės aktais. Šalia norminių aktų rikiuojami bendrieji teisės principai bei papročiai (CPK 3 str. 1d.). Tai pirminiai teisės šaltiniai, kuriais teismas, aiškindamas teisę Lietuvoje, privalo vadovautis pirmiausiai.

Antriniais teisės šaltiniais laikomi teismų praktika, doktrina ir *travaux preparatoires*. Šie šaltiniai jau yra teisės aiškinimo rezultatas. Jais teismas, priimdamas sprendimus, turėtų vadovautis. Privalomumo aspektu šie teisės šaltiniai tarsi laukia eilėje.

Lietuvių autoriai dar skiria teisės šaltinius, kuriais teismas gali remtis ir kurie yra neprivalomi. Tačiau ši teisės šaltinių rūšis nėra susijęs su šio darbo tikslu, todėl tolesnis tyrimas šia kryptimi nėra tikslingas.

Bet kuriuo atveju Lietuvos civilinio proceso teisės šaltinių klasifikacija praplečia bendrą R.Davido klasifikaciją. Todėl verta žvilgtelti į dar vieną ryškią kontinentinės teisės sistemos valstybę ir įvertinti jos teisės šaltinių variaciją. Prancūzija dažnai įvardijama kaip kontinentinės teisės sistemos flagmanas. Paradoksalu, tačiau būtent Prancūzijos teisė laikoma daugiausiai panašumų turinčia teise su bendrosios teisės sistema. Be abejo tai yra istorinės raidos bei geografinės padėties faktorių įtaka. Prancūzijos teisė sumažina skirtumus tarp šių dviejų teisės sistemų. Galbūt todėl teisinėje literatūroje sunku rasti vieningą nuomonę dėl Prancūzijos civilinio proceso teisės šaltinių klasifikavimo į pirminius bei antrinius.

Bendras Prancūzijos privatinės teisės šaltinių skirstymas išskiria:

- a) įstatymus;
- b) teismų praktiką;
- c) doktriną;
- d) paprotį³⁷.

Nuo R.Davido bendro kontinentinės teisės šaltinių klasifikavimo pastarasis skiriasi tuo, kad jame nėra principų.

Tuo tarpu kiti autoriai pateikia „modifikuotą“ skirstymą, kuriame jau išskiriami pirminiai bei antriniai šaltiniai. Pirminius sudaro įstatymai, bendrieji teisės principai ir paprotys, antrinius – teismų praktika ir doktrina.

³⁷ West A. The French Legal System.–London: Fourmat Publishing, 1992. P. 61

Kodėl ir čia doktrina laikoma antriniu teisės šaltiniu? Ko gero, priežastis išlieka ta pati. Pati doktrinos prigimtis neleidžia jai tapti pirminiu šaltiniu. Dėl savo įtikinamojo, o ne įpareigojančio pobūdžio kontinentinėje teisėje, kur vyrauja kodifikacija ir sistemingumas, doktrina tegali interpretuoti teisę griežtai nustatytuose rėmuose. Tuo tarpu bendrosios teisės sistemoje pačio interpretavimo samprata akivaizdžiai skiriasi.

2.1.2. Bendrosios teisės sistema

Pati ryškiausia bendrosios teisės sistemos valstybė yra Anglija (čia ji turėtų būti suprantama netgi ne kaip Didžioji Britanija – be Šiaurės Airijos ir Škotijos). Anglija buvo židiny, iš kurio ši teisės sistema išsivertino įvairiose pasaulio šalyse. Visos jos yra istoriškai susijusios su Anglija. Faktas, kad šiuo metu bendroji teisė viešpatauja tokiose stipriose ir didelėse daugianacionalinėse valstybėse kaip Australija, Indija ar Jungtinė Amerikos Valstijos, rodo šios teisės sistemos universalumą³⁸. Bendroji teisė gali prisitaikyti prie įvairių vietinių tradicijų. Kalbėdami apie bendrąją teisę šalia Anglijos kartu išskirsime ir Jungtines Amerikos Valstijas, kad būtų galima palyginti, kaip civilinio proceso teisė reguliuoja stipriausią pasaulio ekonomiką.

Bendrojoje teisėje civilinis procesas yra žodinio modelio. Teisėjui dėl to tenka pasyvi rolė – prižiūrėti, kad šalys neperžengtų leistinų ribų. Todėl advokatų vaidmuo čia yra ypač ryškus. Ant jų pečių gula atsakomybė įrodyti teismui savo teisingumą meistriškai valdant patį civilinį procesą³⁹. Tad kokiais gi šaltiniais pirmiausiai remiamasi bendrojoje teisėje? Šioje vietoje labai svarbu atkreipti dėmesį į vieną bruožą, skiriantį šią teisės sistemą nuo kontinentinės teisės: teisės šaltiniai čia yra ne tai, kas, eilinio piliečio manymu, reguliuoja jo elgesį, o tai, į ką orientuojasi teismai, nustatydami teisės normas, taikytinas konkrečiam ginčui spręsti. Tradiciškai rašytinė teisė čia atribojama nuo nerašytinės. Iš esmės tai yra teisingumo vykdymo metodas, ir tai liudija bendrosios teisės šaltinių įvairovė⁴⁰.

Bendrosios teisės sistemoje pirminiai šaltiniai dažniausiai vadinami pagrindiniais (*principal*), o antriniai – pagalbiniais (*subsidiary*). Pagrindiniais šaltiniais laikomi įstatymai ir

³⁸ Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe C. Vakarų teisės tradicijos.–Vilnius: Pradai, 1993. P. 162-168

³⁹ Shreve, G. R., Raven-Hansen, P. Understanding Civil Procedure.–LexisNexis, –[3rd ed.] 2001. P. 3 // www.lexisnexis.com/lawshool/study/understanding/pdf/CivProCh1.pdf

⁴⁰ Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe C. Vakarų teisės tradicijos.–Vilnius: Pradai, 1993. P. 233

precedentas, o pagalbiniais – paprotys ir doktrina⁴¹. Neretai pagalbiniai šaltiniai dar yra papildomi tradicijomis, kurios nerašytinėje teisėje kartais tampa vieninteliu teisės šaltiniu.

Kaip jau minėta, precedento įtaka bendrajai teisei yra tokia didelė, kad dažnai šaltiniai teisės sistema dar vadinama precedentine teise. Panašiai kaip Lietuvoje įstatymus pasirašo ir skelbia prezidentas (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 84 str.), tokiu būdu įtvirtindamas jų įsigaliojimą, Anglijoje niekas neskuba aklaui vykdyti įstatymų, kol teismas jų nesankcionuoja aiškindamas civilines bylas ir tokiu suteikdamas jiems „autoritetingą svorį“. Todėl net ir tarp dviejų teisės šaltinių bendrojoje teisėje egzistuoja hierarchija.

O ar egzistuoja hierarchija tarp antrinių teisės šaltinių? Remiantis žemiau išdėstytais argumentais greičiausiai galima atsakyti į šį klausimą teigiamai. E.Laužikas, V.Mikelėnas ir V.Nekrošius teigia, kad dėl savo procesinio specifiškumo paprotys šiaip jau nėra laikomas teisės šaltiniu⁴². R.David patvirtina šį teiginį, sakydamas, kad tik labai žymūs (*super-eminent*) papročiai gali būti laikomi teisės šaltiniais. Tokie teiginiai verčia laikyti paprotį tik sąlyginiu antriniu bendrosios teisės sistemos šaltiniu. Antriniu šaltiniu dėl savo prigimties laikoma ir teisės doktrina. Tačiau skirtingų autorių suteikiama reikšmė doktrinai žymiai skiriasi. Pagal tai, kaip dažnai bendrosios teisės teisėjai bei praktikai vadovaujasi doktrina, jos įtaka įvardijama „dideliu įtakingumu svoriu“⁴³. Analizuodami teisę mokslininkai pelno sau pagarbą, nuo kurios priklauso teismo požiūris į juos pačius. O kai kurie teisės doktrinos kūrėjai tokiu būdu sau pelno tokį didelį autoritetą, kad dėl to jų darbai vietomis prilyginami precedento galiai⁴⁴. Precedentinės teisės erdvėje, skirtingai nei kontinentinėje teisėje, toks traktavimas tampa ypatingai reikšmingas.

Situacija Jungtinėse Amerikos Valstijose skiriasi nedaug kuo. Čia lygiai taip pat teisme egzistuoja abipusis žodinis procesas, o teisėjai interpretuoja įstatymus remdamiesi bendriniais teisės principais. Bėgant metams jų interpretacijos kaupiasi ir sudaro „*corpus iuri*“ – vieningą bendrosios teisės sistemos kūną. Kaip taikliai pastebi Francas Kleinas, tame visuomeninių santykių kūne atsiradusią žaizdą kaip gydytojas turi užgydyti procesas. O teisėjas privalo ne aklaui vadovautis įstatymo raide, o imtis visų priemonių, kad įsitikintų, kad jo įgyvendinamas teisingumas yra objektyvus⁴⁵. Tačiau pagrindinis į akis krintantis skirtumas tarp JAV ir Anglijos yra tas, kad Anglijoje kur kas dažniau yra akcentuojama tradicija, kai tuo tarpu JAV

⁴¹ James P.S. Introduction to English Law.–London: Butterworths, 1989. P. 23

⁴² Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė.–Vilnius: Justitia, 2004. P.100

⁴³ Andrews N. Principles of Civil Procedure.–London: Sweet and Maxwell, 1994. P. 7

⁴⁴ James P.S. Introduction to English Law.–London: Butterworths, 1989. P. 23

⁴⁵ Nekrošius V. Francas Kleinas apie Civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus // Teisė. T.33(1), 1999, P.47

teismai atsižvelgia į įvairiausias teismų veiklą reglamentuojančias procesines taisykles tiek federaliniu, tiek lokaliu mastu. Ko gero tik tokiu būdu galima paaiškinti teiginį, kad JAV civiliniame procese dominuoja pozityvioji teisė⁴⁶, o ne precedentas. Prisimenant teiginį, kad doktrina stipri ten, kur stipri yra pozityvioji teisė, galima sakyti, kad JAV civilinio proceso doktrina, kaip teisės šaltinis, yra reikšminga. Analogiška išvada galioja ir Anglijos teisei. Tik tokių teiginių egzistavimo priežastys yra šiek tiek skirtingos.

2.1.3. Socialistinės teisės sistema

Kai kalbama apie socialistinės teisės sistemą, reikia turėti omenyje, kad kalbama praeitį. Socialistinė ideologija buvo išėjusi už vieno kontinento ribų. Kaip pavyzdžius, kur buvo įsigalėjusi ši teisės sistema, galima įvardinti Kubą, Šiaurės Korėją, Rytų Europą. Tačiau analizuodami jos ypatybes pavyzdžiu laikysime Tarybų Sąjungą bei Rusiją, kaip pilną iširusios Tarybų Sąjungos teisių ir pareigų perėmėją.

Reikia pabrėžti, kad socializmas yra stipriai politizuota ideologija ir dėl to politika buvo įsigalėjusi visose visuomeninių santykių srityse. Teisė irgi nebuvo išimtis. Ji ilgą laiką tiesiogiai veikė Lietuvą. Todėl dabar mūsų šalies teisė vis dar kovoja su tuo palikimu, kuris liko mums persiorientavus į Vakarų teisės sistemą. Tokios mišrios, skirtingų veiksmų įtakojamos teisės sistemos dar vadinamos „hibridinėmis“⁴⁷.

Socialistinė, arba komunistinė teisė išskiriama kaip unikalus teisės mokslo tyrimų objektas. Ji neigia bet kurios kitos teisinės sistemos galimybę. Kalbant apie civilinę teisę, kuri yra civilinio proceso objektas, reiktų išskirti tai, kad socialistinė teisės sistema ištrina skirtumą tarp privačios ir viešos nuosavybės bei tos nuosavybės lejamų socialinių skirtumų. O juk būtent privati nuosavybė bei jos neliečiamumas yra visos civilinės teisės pagrindas. Be abejo, analogiškų skirtumų tarp civilinio proceso teisės institutų yra ir daugiau, tačiau mus labiau domina antrinių civilinio proceso teisės šaltinių padėtis.

Kalbant apie Rusijos civilinio proceso teisės šaltinių klasifikaciją išryškėja socializmo nulemta griežta, politizuota pozityviosios teisės apraiška. Šaltiniais Rusijoje pripažįstama Konstitucija, Civilinio proceso kodeksas, įstatymai, poįstatyminiai aktai, Rusijos Federacijos

⁴⁶ Shreve, G. R., Raven-Hansen, P. Understanding Civil Procedure.–LexisNexis, –[3rd ed.] 2001, P. 3 // www.lexisnexis.com/lawschool/study/understanding/pdf/CivProCh1.pdf

⁴⁷ Kūris E. Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija// Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe C. Vakarų teisės tradicijos.–Vilnius: Pradai, 1993. P. XVII

Aukščiausios Tarybos prezidiumo įsakai bei Aukščiausiojo teismo išaiškinimai⁴⁸. Jokio tiesioginio, kitoms teisės sistemoms būdingo šaltinių klasifikavimo į pirminius ir antrinius nėra. Galima būtų pagalvoti, kad, turint omenyje politiką, teisės doktrina Rusijoje ir Tarybų Sąjungoje net neegzistavo.

Tačiau tai yra klaidinga nuomonė. Kaip ir visa socialistinė ideologija, civilinio proceso teisės doktriną sudaro Marksizmo – Leninizmo idėjos. Civilinis procesas yra ne kas kita, kaip šių idėjų sukurto mechanizmo paleidimas veikti praktikoje. Markso, Engelso ir Lenino idėjos yra pagrindinė ašis, aplink kurią sukasi visa socialistinės teisės sistema. Jomis visada rėmėsi ir komunistų partijos lyderių kalbos, užrašai, politinės programos. Tačiau negalima nuvertinti ir teisės mokslininkų darbų. Jų kurtoje doktrinoje nėra nei valdžios, nei teismų kritikavimo. Netgi atvirkščiai, socialistinės teisės doktrina stengdavosi įtikinti visuomenę valdžios vykdomos politikos efektyvumu. Dominuojant visiškam politinės valdžios diktatui doktrina jokių būdu negalėjo būti laikoma teisės šaltiniu. Tačiau ji laikytina ypatingai vertingu intelektinės veiklos rezultatu⁴⁹.

2.1.4. *Tolimųjų Rytų teisės sistema*

Tolimųjų Rytų teisė pripažįstama unikalios, *sui generis* teisės sistema. Trumpai apžvelgai ji pasirinkta ne todėl, kad įtakoja ar įtakojo Lietuvos teisę, o todėl, kad ji, kaip ir Lietuvos teisė, yra „hibridinė“. Tolimųjų Rytų teisė yra kontinentinės bei amerikiečių bendrosios teisės sistemų mišinys, susimaišęs su vietiniais papročiais, bei paplitęs po Kiniją, Pietryčių Aziją ir Japoniją. Teisinėje literatūroje būtent Japonijos teisės pavyzdys nagrinėjamas dažniausiai. Todėl ir šiame darbe kaip etalonu bus vadovaujamasi Japonijos civiline teise.

Japonijos civilinė teisė yra bendro žmonių gyvenimo reguliavimo priemonė. Ją labai stipriai įtakojo kontinentinė teisė. XIX amžiuje, sudarant civilinį kodeksą, stipriai pasireiškė polinkis į Vokietijos bei Prancūzijos teisę. Negalima pamiršti, kad Kinija, kurioje civilizacija susikūrė anksčiau ir kuri šiuo metu yra viena sparčiausiai besivystančių pasaulio ekonomikų bei didžiausia pasaulio valstybė, irgi žymia dalimi prisidėjo prie Japonijos civilinės teisės formavimo. Todėl Japonijos teisė vadinama Romanų – Germanų teise su amerikiečių teisės elementais⁵⁰.

⁴⁸ Гражданский процесс.—Москва: Городец — издат, 2000. С. 13-18

⁴⁹ David R., Brierley J.E.C. Major Legal Systems in the World Today.—London: Stevens & Sons, 1985. P. 147

⁵⁰ Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas.—Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 245-247

Civilinės teisės šaltiniais čia laikomi 1) įstatymai, 2) papročiai (*jori*), 3) teismų praktika ir doktrina. Nėra užuominų apie teisės šaltinių skirstymą į pirminius ir antrinius. Taip pat nėra duomenų, kad ši šaltinių klasifikacija yra hierarchinė. Tačiau nekvestionuokime šios temos ir laikymės duoto eiliškumo. Įstatymų įvardijimas pagrindiniu šaltiniu detalesnės diskusijos nevertas. Kur kas įdomesnė atrodo antroji pozicija, kuriai priskiriamas paprotys ir principai. Jei jiems teikiama vienoda reikšmė, tada šiuo klausimu egzistuoja prieštaringų nuomonių. Pavyzdžiui, bendraisiais teisės principais remiamasi tik tuomet, kai daugiau nebelieka jokių šaltinių⁵¹. Taip pat turėtų būti traktuojami ir papročiai. Bet paprotys Japonijoje reiškia kur kas daugiau. Papročio samprata keičia požiūrį į visą civilinį procesą. Tiek, pavyzdžiui, šeimos teisėje, tiek kituose civilinės teisės pošakiuose paprotys reiškia, kad civiliniu procesu ginant savo teises bus remiamasi tik kraštutiniu atveju – kai net artimieji, dalyvaudami ginčiuose kaip tarpininkai, nesugeba sutaisyti šalių⁵².

Toliau laikantis nuomonės, kad pateikiama teisės šaltinių tvarka yra hierarchinė, būtų galima manyti, kad doktrina yra antrinis teisės šaltinis. Tuo labiau, kad ji suponuojama su kitu visuotinai pripažįstamu antriniu teisės šaltiniu – teismų praktika. Tačiau teisės doktrina bendrąja prasme Japonijoje nelaikoma teisės šaltiniu. Panašiai kaip ir minėtame Tarptautinio Teismo statuto 38 straipsnyje ji čia yra pagalbinė priemonė, skatinanti teismo mąstymą. Tiek teismai, tiek įstatymų leidėjas ne visada yra pajėgus savo jėgomis išspręsti iškilusius klausimus. Jiems reikalingos papildomos žinios iš šalies. Todėl tik tokiu atveju teisės doktrina atitinka teisės šaltinio požymius Japonijoje⁵³.

Ši lyginamoji dominuojančių teisės sistemų analizė patvirtina teiginį, jog teisės doktrina yra labai svarbus visuotinai pripažįstamas antrinis civilinio proceso teisės šaltinis. Tik jo taikymo apimtis skiriasi. Bendrojoje teisėje teisės doktrina tiesiogiai įtakoja civilinį procesą, nes teismai savo praktikoje jau nuo seno interpretuoja teisę remdamiesi ja, tuo tarpu kontinentinėje teisėje šį reiškinį galima įvardinti tik kaip vis dažnėjančią tendenciją, kai viena teisinė sistema perima iš kitos universaliausius bruožus.

⁵¹ Noda Y. Introduction to Japanes Law.–Tokyo: University of Tokyo Press, 1976. P. 240

⁵² Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas.–Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 245-247

⁵³ Noda Y. Introduction to Japanes Law.–Tokyo: University of Tokyo Press, 1976. P. 241

2.2. Doktrinos santykis su kitais antriniais Lietuvos civilinio proceso teisės šaltiniais

Lietuvos civilinio proceso teisėje šaltiniai skirstomi į pirminius bei antrinius. Kaip ir kiekvienoje kontinentinėje teisėje pripažįstančioje šalyje Lietuvoje pirmenybė teikiama norminiams teisės aktams. Todėl pačiu svarbiausiu pirminiu civilinio proceso teisės šaltiniu neginčijamai laikoma Lietuvos Respublikos Konstitucija – didžiausią galią turintis norminis aktas. Toliau eiliškumo tvarka rikiuojamos tarptautinės sutartys bei konvencijos, įstatymai, kiti teisės aktai bei bendrieji teisės principai. O ar galima tvirtinti, jog tarp antrinių Lietuvos civilinio proceso teisės šaltinių egzistuoja hierarchija, ir kodėl?

Kontinentinėje teisėje visuotinai pripažįstamais antriniais teisės šaltiniais laikomi:

- a) teismų praktika;
- b) teisės doktrina;
- c) *travaux preparatoires*.

Bendrosios teisės sistemoje precedentas laikomas netgi pačiu svarbiausiu pirminiu teisės šaltiniu. Tačiau norint įvertinti teisės doktriną kitų antrinių teisės šaltinių fone, precedentą vadinsime labiau priimtina kontinentinėje teisėje teismų praktikos sąvoka. Teisinėje literatūroje nei vienam antriniam teisės šaltiniui nėra suteikiama didesnė reikšmė kitų atžvilgiu. Tačiau realybėje situacija atrodo kiek kitaip.

Teismų praktikos nauda civilinio proceso teisei yra daugiareikšmė. Pagrindinis teismų praktikos tikslas yra vienodos teisės taikymas. Teismų praktikos esmę sudaro *stare decisis* principas – žemesnės instancijos teismai, esant vienodoms aplinkybėms, privalo taikyti aukštesnės instancijos teismo priimtą sprendimą. Tai labai žymiai palengvina teismų darbą, kadangi iš dalies belieka atkartoti tai, kas jau padaryta. Tuo pačiu teismų praktika padeda užpildyti teisės spragas, nes kartais ankstesnis teismo sprendimas tampa vieninteliu šaltiniu.

Teismų praktika yra vienintelis antrinis teisės šaltinis, minimas Civilinio proceso kodekse. Pozityvistinėje Lietuvos teisėje tai vertintina kaip atsakymas į klausimą dėl antrinių civilinio proceso teisės šaltinių hierarchijos. Civilinio proceso kodekso 4 str. komentare teigiama, kad tik Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kasacine tvarka priimtomis nutartimis kuria teismų praktiką. Šiuo atveju nei doktrina, nei *travaux preparatoires* nepasižymi tokia sąsaja su aukščiausia teismine instancija. Šiuo aspektu teismų praktika įgauna pranašumą kitų antrinių civilinio proceso teisės šaltinių atžvilgiu.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse tiek daug atvejų, kai remiamasi teismų praktika, kad vienos ar kitos bylos išskyrimas yra bereikšmis. O kadangi kiekvienais metais nutartys kaupiasi, teismų sprendimų daugėja, todėl ateityje teismų praktikos kaip civilinio proceso teisės šaltinio reikšmė ir tendencija turėtų tik didėti.

Travaux preparatoires – tai įstatymų ir kitų teisės aktų rengimo medžiaga. Praktinė prasme tai taip pat yra labai vertingas antrinis civilinio proceso teisės šaltinis. Tik panašu kad Lietuvoje vis dar bijoma tai pripažinti oficialiai, nors kai kuriose kontinentinės teisės sistemos šalyse *travaux preparatoires* laikoma netgi pirminiu šaltiniu. Ji yra glaudžiai susijusi su teisės aiškinimu, yra teisės aiškinimo nerealizuota išraiška. *Travaux preparatoires* medžiaga gali atskleisti tikrąją įstatymo prasmę, ką įstatymo tekstu įstatymo leidėjas iš tikrųjų norėjo pasakyti. Kaip teigia D.Mikelėnienė ir V.Mikelėnas, jeigu Lietuvos Respublikos civilinio kodekso projekto rengimo darbo grupės posėdžiai, kurių buvo daugiau nei šimtas, būtų fiksuoti, dabar turėtume unikalų ir neįkainojamą Civilio kodekso aiškinimo šaltinį⁵⁴. Tai įvairiausi galimi pasiūlymai, variacijos, galimybės, o įstatymai – tik geriausias, įstatymų leidėjo nuomone, variantas. Deja, kad ir kokią didelę naudą tokia medžiaga galėtų duoti, Lietuvoje ji nėra fiksuojama. Ji tampa viešai neprieinamu šaltiniu. Tokiu būdu dalis šio antrinio teisės šaltinio prasmės atiduodama kitiems antriniais arba pirminiais teisės šaltiniams, pavyzdžiui, poįstatyminiams teisės aktams. Dėl šio fakto Lietuvoje, kaip rašytinės teisės šalyje, *travaux preparatoires* nėra laikoma įtakingu civilinio proceso teisės šaltiniu. Ir norėtusi tikėti, kad tai tėra laiko klausimas.

Teisės doktrinos reikšmės civilinio proceso teisei klausimas analizuojamas viso šio darbo eigoje. Todėl, atsižvelgiant į ką tik išdėstytus argumentus, galima palyginti teisės doktriną su kitais antriniais civilinio proceso teisės šaltiniais. Pirma, teisės doktrina, kaip teisės šaltinis, naudojama teismų praktikoje. Antra, teismų praktika yra laikytina pačia teise. Teismas, netaikydamas jau suformuluotos taisyklės, turi savo sprendimą pagrįsti labai svariais teiginiais. Tuo tarpu doktrina negali prilygti tokios reikšmės konstatavimui. Ji yra greičiau viena iš daugelio priežasčių, kai teismas taiko teisę, ir tuomet doktrina praranda savo, kaip teisės šaltinio, įtaką jų visumoje. Doktrina taip pat nėra minima Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekse. Trečia, doktrina laikytina svarbesniu teisės šaltiniu nei *travaux preparatoires* dėl to, kad ji yra užfiksuota – išreikšta vadovėliuose, komentaruose ir t.t. Kaip doktrina įtakoja teismų praktiką, taip *travaux preparatoires* įtakoja doktriną. Todėl, nors ir niekur nėra įvardinta, jog tarp Lietuvos civilinio proceso teisės antrinių šaltinių egzistuoja eiliškumas,

⁵⁴ Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Teisės procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai.–Vilnius: Justitia, 2004. P. 246

įvertinant išdėstytus argumentus siūlytina šią antrinių civilinio proceso teisės šaltinių seką teisinėje literatūroje laikyti hierarchine, priskiriant teisės doktrinai tarpinę padėtį:

- a) teismų praktika;
- b) teisės doktrina;
- c) *travaux preparatoires*.

2.3. Doktrina Lietuvos Respublikos teismų praktikoje

Iki šiol šiame darbe teisės doktrina buvo analizuojama labiau teoriniu aspektu. Tuo tarpu šiame poskyryje bus bandoma atskleisti praktinę teisės doktrinos vertę civiliniame procese ir iliustruoti tai konkrečiais pavyzdžiais iš teismų praktikos.

Atlikus analizę galima teigti, kad dažniausiai pasitaiko penki atvejai, kuomet teisės doktrina įtakoja Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojamą teismų praktiką. Ji naudojama kaip:

- a) pagalbinis argumentas, pateikiamas sustiprinti teismo argumentaciją;
- b) lingvistinis sąvokų, terminų, principų aiškinimo metodas;
- c) teisės šaltinis, nukrypimas nuo kurio sąlygoja klaidingą faktinių bylos aplinkybių nustatymą;
- d) loginio aiškinimo priemonė;
- e) vienintelė priemonė, galinti paaiškinti vieną iš bylos aplinkybių.

Dažniausiai teisės doktrina yra pagalbinė teismų praktikos priemonė, kuri papildo ir patvirtina Lietuvos Respublikos Civilio proceso kodekso nuostatas. Tuomet konstatuojama, jog teisės doktrinos ir Civilinio proceso kodeksas sutampa ir kad konkrečiu klausimu doktrinos bei įstatymų leidėjo nuomonės neprieštarauja viena kitai. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 30 d. civilinės bylos Nr. 3k-3-219 *M.Baltrušaitis v. UAB „Saulės Spektras“* nutartyje teigiama, jog autorių teisių doktrina sutampa ne tik su Autorių teisių ir gretutinių teisių gynimo įstatymo 6 str. 1 dalimi, bet ir su Berno konvencijos dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos 15 str. 3 dalimi. Čia pat pateikiama ir daugiau Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų, kuriose patvirtinamas teiginys, jog kūrinio autoriumi preziumuojamas

asmuo, kurio vardas kūrinys gali būti ir nenurodytas⁵⁵. Civilinės bylos *UAB „NCC Statyba“ v. UAB „PZU Lietuva“* nutartyje teismas nustatė, kad teisinė literatūra patvirtina bendrąją Civilinio kodekso nuostatą, jog specialiosios normos pagal įstatymo analogiją negali būti taikomos (CK 1.8 str.)⁵⁶. O civilinės bylos *Vilniaus Universiteto Onkologijos institutas v. J.J.Žilinskas* nutartyje teisės doktrina taip pat figūruoja kaip papildomas argumentas Darbo įstatymų kodeksui, kur teigiama, kad visiška darbuotojo materialinė atsakomybė atsiranda net ir suėjus senaties terminui⁵⁷.

Pasitaiko nemažai atvejų, kai teismas doktriną pasitelkia lingvistiniam sąvokų aiškinimui. Dažniausiai tokiu atveju pažodinis aiškinimas lieka vieninteliu metodu, leidžiančiu teismui atskleisti tikrąją bylos prasmę. Lingvistiniu metodu aiškinamos ne vien teisinės sąvokos. Tam, kad bendrame kontekste būtų panaikinama sąvokos daugiareikšmiškumo galimybė, teismas dažnai aiškina ir bendrinę kalbą. Tokios sąvokos kaip „nepatikimumas“, „vertinimas“ ar „vartojimas“⁵⁸, susiklosčius atitinkamoms aplinkybėms ir kontekstui, reikalauja detalesnio jų turinio paaiškinimo.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kasacine tvarka nagrinėdamas bylas, patvirtina arba paneigia žemesniųjų instancijų nustatytas bylos aplinkybes, faktus bei priimtas nutartis. Todėl pasitaiko atvejų, kai teisės doktrina pasitarnauja kaip įrodymas, jog neteisinga jos pačios interpretacija iškreipia bylos esmę, o tai automatiškai užkerta kelią adekvačiam bei teisingam bylos išnagrinėjimui. Civilinės bylos *P.Varkojo IĮ v. UAB „ERGO Lietuva“* nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, jog žemesnės instancijos teismai neteisingai įvertino įrodinėjimo naštos paskirstymą tarp bylos šalių. „Civilinės teisės doktrinoje pripažįstama, kai abi sutarties šalys yra įmonės (verslininkai), pareiga įrodyti kad nebuvo sudaryta tinkama galimybė susipažinti su standartinėmis sutarties sąlygomis, kartu ir tai, kad tokios sąlygos yra netikėtos (siurprizinės), tenka šaliai, kuri jas ginčija“⁵⁹. Civilinės bylos *Rusijos mokslų akademijos centras „Bioinžinerija“ v. Lietuvos Respublikos valstybinis patentų biuras* nutartyje kolegija nustatė, kad žemesni teismai ignoravo teisės doktrinoje sukurta protingo

⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 30 d. nutartis c.b. M.Baltrušaitis v. UAB „saulės Spektras“, Nr. 3k-3-219/2005, kat. 84

⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 27 d. nutartis c.b. UAB „NCC Statyba v. UAB „PZU Lietuva“, Nr. 3k-3-346/2005, kat. 36.3

⁵⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 27 d. nutartis c.b. Vilniaus Universiteto Onkologijos institutas v. J.J. Žilinskas, Nr. 3k-3-478/2005, kat. 16.5.3, 16.6, 16.7

⁵⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 28 d. nutartis c.b. Trident Marine ApS v. Valstybės įmonė Valstybės turto fondas, Nr. 3k-3-56/2005, kat. 30.6, 69; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. sausio 10 d. nutartis c.b. V.Landsbergis v. UAB „Ūkininko patarėjas“, Nr. 3k-3-42/2005, kat. 26.6; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1998 m. balandžio 20 d. nutartis c.b. Užsienio kapitalo įmonė UAB „House of Prince Lietuva“ v. Konkurencijos taryba prie Lietuvos respublikos Vyriausybės, Nr. 3k-19-1998, kat. 27

⁵⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 5 d. nutartis c.b. P.Varkojo IĮ v. UAB „ERGO Lietuva“, Nr. 3k-3-454/2005, kat. 73.2.5.1.2; 114.2

žmogaus etaloną⁶⁰. Turbūt sunku būti nesutikti su teiginiu, kad pastaroji sąvoka yra daugiareikšmė. Tačiau, nepaisant to, teismas tokiu būdu gina teisės doktriną kaip teisės šaltinį, kurio nepaisymas turi įtakos teisingumo vykdymui.

Nors pastarojoje byloje teismas nesigilina į minėtos sąvokos aiškinimą, laikydamas, jog atkartoti doktriną nėra reikalo, tačiau kitoje byloje tai yra laikoma jau būtinu dalyku. Civilinės bylos *Rusijos įmonė OOO „Inkomliga“ v. UAB „ERGO Lietuva“* nutartyje kolegija pažymi, kad doktrinos suformuota „didelio neatsargumo“ sąvoka turi būti suprantama kaip „asmens veiksmai, kurių asmuo, laikydamasis bent minimalių atsargumo ir dėmesingumo reikalavimų, nebūtų padaręs“⁶¹. Akivaizdu, jog be lingvistinio aiškinimo metodo teismų praktikoje aktualus yra ir loginis aiškinimas. Jis reikalingas ne tik sąvokų, bet ir principų aiškinimui. Principų daugiareikšmiškumas yra viena iš sąlygų vadinti juos bendraisiais teisės principais. Tačiau civilinio proceso teisė, kaip ir kiekviena kita teisės šaka, turi savus principus. Vienas iš jų – šalių lygiateisiškumo principas – aiškinamas civilinės bylos *UAB „Kilminė“ v. AB „Vilniaus prekyba“* nutartyje. O pats aiškinimas pateikimas atsižvelgiant į teisinėje literatūroje pateikiamą formuluotę⁶².

Kaip teisės šaltinis doktrina teismų praktikoje vartojama ir atskirai, t.y. ja ne visada siekiama vien tik paremti svaresnio pobūdžio argumentus pasinaudojus ja kaip pagalbine priemone. Kartais doktrina lieka vieninteliu teismo argumentaciją paremiančiu teisės šaltiniu. Civilinės bylos *I.Rutkovskaja v. J.Makovski* nutartyje teismas nustato tikrąją įstatymų galiojimo praeityje situaciją, remdamasis dviem teisės doktrinos veikalais ir niekuo daugiau⁶³. Tokiu atveju iliustruojama, kad teisės doktrina gali būti ne tik pagalbinis, bet ir savarankiškas civilinio proceso teisės šaltinis. Analogiškai civilinėje bylos *E.Mikaitis v. AB „Lietuvos draudimas“* nutartyje teismas remiasi vien tik teisės doktrinos pagalba tam, kad galėtų pagrįsti, jog žalos institutas civilinio proceso teisėje yra skaidomas į žalą turtui ir žalą asmeniui, o ši savo ruožtu yra laikoma neturtine arba moraline⁶⁴.

⁶⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gegužės 5 d. nutartis c.b. *Rusijos mokslų akademijos centras „Bioinžinerija“ v. Lietuvos Respublikos valstybinis patentų biuras*, Nr. 3k-3-287/2004, kat. 79; 83.1; 83.9; 87.2; 87.5.1; 115

⁶¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 22 d. nutartis c.b. *Rusijos įmonė OOO „Inkomliga“ v. UAB „ERGO Lietuva“*, Nr. 3k-3-671/2004, kat. 54, 67

⁶² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 15 d. nutartis c.b. *UAB „Kilminė“ v. AB „Vilniaus prekyba“*, Nr. 3k-3-483/2004, kat. 80, 117

⁶³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 21 d. nutartis c.b. *I.Rutkovskaja v. J.Makovski*, Nr. 3k-3-410/2005, kat. 30.4.1

⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 26 d. nutartis c.b. *E.Mikaitis v. AB „Lietuvos draudimas“*, Nr. 3k-3-509, kat. 44.2.4; 44.5.2.4

Ir apskritai, atsiradus būtinybei klasifikuoti, sisteminti, apibrėžti teisinės sąvokas ar skirtingus civilinio proceso teisės institutus, juos palyginti, analizuoti, ar tiesiog pasiremti alternatyvia nuomone, doktrina iškyla kaip nepakeičiamas civilinio proceso teisės šaltinis.

3. Filosofiniai teisės doktrinos aspektai

Šiame skyriuje yra išdėstytos šio darbo autoriaus, kaip tyrimą atlikusio ir atitinkamus rezultatus gavusio asmens, mintys bei natūraliai kilę klausimai. Jeigu pirmasis skyrius laikytinas teorine dalimi, antrasis – praktine, tai šiam labiausiai tiktų sąvoka „filosofinis“. Čia bandoma pažvelgti į teisės doktriną bei visą su tuo susijusią problematiką kitu aspektu. Kai kurios čia išsakytos mintys sutampa su teisinės literatūros autorių mintimis, kai kurios nesutinka arba prieštarauja. Ne į visus žemiau išdėstytus klausimus galima rasti vienareikšmį atsakymą, todėl tai daugiau yra diskusija su pačiu savimi, siekiant kuo pilnavertiškiau išgvildinti pasirinktą temą.

3.1. Doktrina ir teisės aiškinimas: ypatingoji sąveika

Šiame darbe jau ne kartą buvo pastebimas teisės doktrinos ir teisės aiškinimo sąvokų suartėjimas. Daugiausiai tai atsispindėjo tuomet, kai buvo bandoma nustatyti teisės šaltinio vietą teisės sistemoje, išreikštoje trimis būties lygmenimis. Tačiau iki šiol sąmoningai nebuvo ties tuo apsisistota, kadangi teisės doktrina ir teisės aiškinimas turi pakankamai daug panašumų ir tam reikalinga gilesnė analizė. Jos metu teisės doktrina bus suprantama antrinio teisės šaltinio požiūriu.

Teisės aiškinimu (teisės normų aiškinimu) laikoma „teisės subjektų (valstybės institucijų, organizacijų, pareigūnų, piliečių) intelektinė veikla, skirta teisės normos prasmei (teisių ir pareigų turiniui, jų santykiui) atskleisti, suvokti“⁶⁵. Teisės doktrina, remiantis priimtinausia šiame darbe laikoma R.Davido ir de Vries formuluote, yra „nuomonių visuma apie teisinius dalykus, išreikšta knygose ir straipsniuose... (ir) ir kuri yra taip pat bendrai naudojama apibūdinti asmenis, susijusius su teisės šaltinių analize, sinteze ir vertinimu, taip pat teisininkus, kurie skiria didelį dėmesį mokymui ir tokiu būdu pelno atitinkamą reputaciją“⁶⁶.

Taigi, teisės aiškinimas yra intelektinė veikla, arba kitaip sakant – procesas. Doktrina yra teisės normos interpretavimo rezultatas. Kiekvienas procesas turi vienokią ar kitokią pabaigą.

⁶⁵ Vaišvila A. Teisės teorija.–Vilnius: Justitia, 2000. P. 364

⁶⁶ De Cruz P. Comparative Law in a Changing World.–London: Cavendish Publishing Limited, 1995. P. 68

Todėl teisės aiškinimas su teisės doktrina sąveikauja kaip neatsiejami, vienas paskui kitą besirikiuojantys elementai.

Logiškai galima teigti, kad valstybinėse institucijose bei organizacijose dirbantys asmenys laikomi pareigūnais. Tuomet toliau besiremiant A.Vaišvila teisės subjektais laikomi dviejų kategorijų asmenys – pareigūnai ir piliečiai. Nuo to priklauso teisės aiškinimo privalomumo pobūdis. Pirma, kai teisės aiškinimu užsiima pareigūnai, dažniausiai tai yra jiems privaloma daryti. Pareigūno teisės aiškinimas, kuriam nėra privaloma to daryti, laikytinas parasto piliečio teisės aiškinimu. Antra, privalomas teisės aiškinimas dažniausiai sukelia teises pasekmes. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad privalomas, arba deleguojamas teisės aiškinimas visada turėtų sukelti teises pasekmes. Tačiau taip nėra. Pavyzdžiui, mokesčių inspekcija pagal Mokesčių administravimo įstatymą yra įpareigota aiškinti subjektams su savo veiklos sritimis susijusius teisės aktus. Tačiau formaliai niekur nėra įvardinta, kad tokio pobūdžio aiškinimai turi didesnę galią nei konsultuojamojo pobūdžio antrinis teisės šaltinis⁶⁷. Netgi atvirkščiai, tikrovėje teismų praktika teoriškai privalomu laikytinam oficialiam valstybės institucijų teisės aiškinimui teikia dar mažesnę reikšmę nei antriniam teisės šaltiniui. Aukščiausiasis teismas 2005 m. spalio 17 d. civilinės bylos AB „Vievio paukštynas v. UAB „Kavarsko sakalas““ nutartyje nustatė, kad Valstybinė mokesčių inspekcija savo raštu pakeitė Įmonių bei organizacijų nekilnojamojo turto mokesčio įstatymo komentarą ir tokiu būdu iškreipė faktines bylos aplinkybes⁶⁸. Teisės doktrinos atveju privalomumo pobūdis ganėtinai skiriasi. Kaip objektas, teisės doktrina nėra privaloma nei pareigūnui, nei paprastam piliečiui. Ji yra savanoriškos intelektinės veiklos rezultatas.

Šioje vietoje reikėtų atkreipti dėmesį į teisėjo statusą – ar teisėjas kuria teisę, ją aiškina, ar kuria teisės doktriną? Šiuo aspektu teisėjo vaidmuo atskirose teisės sistemose skiriasi. Klasikinėje kontinentinės teisės koncepcijoje priimta laikyti, jog teismai aiškina teisę neišeidami iš įstatymais nustatytų rėmų. Jie teisę taiko⁶⁹. Tuo tarpu teismai bendrosios teisės sistemoje teisę kuria⁷⁰. Jie nėra įstatymais įstatyti į rėmus, kurių ribose turi surasti iš anksto paruoštą atsakymą. Užuoat tai darę jie yra laisvi remtis moraliniais principais, net jei jie ir neatitinka įstatymo paraidžiui. Todėl Jungtinėse Amerikos Valstijose piliečiai labai dažnai

⁶⁷ Šimašius R. Teisės aiškinimas ir jo privalomumas // www.teise.org/admin/docs/upload/2004%202%20Remigijus.doc

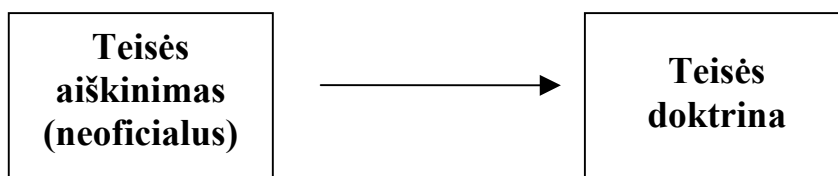
⁶⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 17 d. nutartis c.b. AB „Vievio paukštynas“ v. UAB „Kavarsko sakalas“, Nr. 3k-3-480/2005

⁶⁹ E Kūris. Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija// Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe C. Vakarų teisės tradicijos.–Vilnius: Pradai, 1993. P. XVIII

⁷⁰ Carp R.A., Stidham R. Judicial Process in America.–Washington, D.C.: Congressional Quarterly Press, 1996. P. 61

naudojasi savo teise kvestionuoti įstatymų leidėją, nes visada atsiras bent jau kažkuri visuomenės dalis, kuri bus nepatenkinta įstatymais (-u). Teisėją, kaip išskirtinį teisės subjektą šiuo klausimu, apibūdina dar ir tai, kuo laikomas teisėjo aiškinimo rezultatas. Ar teisėjas kuria teisės doktriną? Jeigu jis veikia kaip valstybinės institucijos pareigūnas ir aiškina teisę teismo vardu neperžengdamas įstatymo ribų, tuomet tai laikytina teismų praktika. Atsakymas į tokį klausimą yra beveik teigiamas – teisėjas (teismas) kuria antrinį teisės šaltinį. Tik tokiu atveju teisėjas (teismas) negali turėti tikrosios nepriklausomybės vykdydamas teisingumą. Jis praranda savarankiškos nepriklausomos valdžios statusą ir tampa paprasčiausiu vykdomosios valdžios padaliniu. Teisingumo vykdymas, teisingumo principas ir valdžių padalijimas tampa kvestionuojami⁷¹. Na o jeigu teisėjas veikia kaip pilietis, praktikas, savo srities žinovas ir savanoriškai aiškina teisę, tuomet galima teigti, jog teisėjas kuria ir teisės doktriną.

Tęsiant mintį apie teisės aiškinimo ir teisės doktrinos kūrimo subjektus reikėtų grįžti ir pažiūrėti, kokių atveju tai gali atlikti paprasti piliečiai. Ar, kaip minėta šio darbo pradžioje, studento reiškiamos mintys paskaitos metu gali būti laikomos teisės doktrina? Jau išsiaiškinome, kad teisės aiškinimas ir teisės doktrina skiriasi privalomuoju pobūdžiu. Teoriškai teisės aiškinimu gali užsiimti bet kas⁷². Dėl to jis skirstomas į oficialų ir neoficialų. Apie oficialų teisės aiškinimą jau buvo minėta, jog praktikoje teisės aktais išreikštas jis vis dėlto ne visada sukelia teisinės pasekmes. Neoficialus teisės aiškinimas, kuris dar savo ruožtu skirstomas į paprastąjį, kompetetingą ir mokslinį (doktrininį), bet kuriuo atveju nesukelia jokių teisinių pasekmių. Todėl teisės doktrina turėtų būti laikytina būtent neoficialaus teisės aiškinimo rezultatu. Tačiau nors teoriškai studento mintis tokiu atveju galima laikyti teisės doktrina, bet kurioje teisės sistemoje preziumuojama, jog tik pakankamą autoritetą savo srityje įgiję praktikai laikomi teisės doktrinos kūrėjais.

2 pav. Teisės aiškinimo ir teisės doktrinos santykis

⁷¹ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje.–Vilnius: Litimo, 2000. P. 286

⁷² Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Teisės procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai.–Vilnius: Justitia, 2004. P. 246

Žvelgiant dar giliau, teisės aiškinimas, kaip procesas, susideda iš dviejų dalių:

- a) teisės normos prasmės išsiaiškinimo;
- b) išsiaiškintos teisės prasmės paaiškinimo kitiems teisės subjektams.

„Išsiaiškintos teisės prasmės paaiškinimas – tai veiksmas, kai interpretatorius, pats išsiaiškinęs teisės normą, dar paaiškina ją įvairiomis formomis (žodžiu ar raštu) kitiems teisės subjektams“⁷³. Šioje formuluotėje užkoduotas teisės doktrinos tikslas – paaiškinti teisės subjektams perfrazuotu lingvistiniu būdu teisės prasmę. Pati doktrina tampa aiškinimu, dalį savasties perimdama iš aiškinimo proceso, o aiškinimas tampa teisės šaltiniu.

Apibendrinant galima daryti išvadą, jog tarp teisės doktrinos ir teisės aiškinimo negalima dėti lygybės ženklo. Nors ir turi labai daug panašių savybių, vis tik šie du dalykai nėra tapatūs. Teisės aiškinimas yra intelektinė veikla – procesas, doktrina – tos veiklos rezultatas. Patys akivaizdžiausi šių dviejų civilinio proceso teisės institutų tapatumai yra bendri subjektai ir tikslas.

3.2. Teisės doktrinos nelaikymo teisės šaltiniu pagrindai

Bendraja prasme teisinėje literatūroje gausu prieštaraujančių nuomonių. Ir tai yra natūralu, kadangi kiekvienas autorius siekia apginti savo patirtimi patikrintus duomenis bei rezultatus. Tačiau dėl bendros esmės visi sutinka vieningai – teisės doktrina yra svarbus antrinis civilinio proceso teisės šaltinis. Tačiau žvelgiant kitu aspektu – ar visada teisės doktrina laikoma teisės šaltiniu? Atsakymas nėra toks paprastas. Norint atsakyti į šį klausimą netgi nelabai kuo yra ir pasiremti. Geriausiu atveju galima rasti konstatavimą, jog teisės doktrina laikoma arba nelaikoma teisės šaltiniu, bet nedetalizuojama kodėl. Dėl to apsvarsčius keletą hipotezių, artimų šiam klausimui, labiausiai argumentuotomis galima laikyti dvi iš jų. Teisės doktrina nelaikoma teisės šaltiniu esant tam tikram politiniam režimui bei pasikeitus atitinkamam laikotarpiui.

⁷³ Vaišvila A. Teisės teorija.–Vilnius: Justitia, 2000. P. 365

3.2.1. Politinio režimo įtaka ir „prieštaraujanti teisės doktrina“

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad politinis režimas ir teisinė sistema – du nieko bendra tarpusavyje neturintys dalykai. Pagal valdžių padalijimo principą teisminė valdžia yra nepriklausima nuo politinės. Todėl, pavyzdžiui, precedentui, kaip praktiskam teisinės sistemos elementui, niekas nekliudo pamažu „integruotis“ kontinentinėje teisėje. Tačiau ar galima įsivaizduoti teisminės valdžios laisvę ikūnijančio precedento galiojimą tokioje šalyje kaip Baltarusija? Tuo labiau, ar gali teisės doktrina, kurioje pasireiškia ir viena kitai prieštaraujančios nuomonės (o tai tik išryškina jos esmę), gyvuoti šalyje, kurioje priešinga nuomonė nėra toleruojama? Šioje vietoje norisi prisiminti A.Vaišvilos sunkiai nuginčijamą teiginį, jog be precedento nėra teismų laisvės. Teismas laisvas tiek, kiek jam tokiu leidžia būti įstatymų leidžiamoji institucija – politinis režimas. Na o civilinio proceso teisės doktrina, kurios pagrindas yra nuosavybės institutas, akivaizdu kad irgi negali gyvuoti totalitarizmo sąlygomis, kai privačios nuosavybės institutas yra visapusiškai neigiamas. Todėl nors E.Kūris mano ir kitaip, teigdamas, jog teisė yra viršesnė už politiką⁷⁴, galima teigti, jog teoriškai sąvoka „prieštaraujanti teisės doktrina“ egzistuoja, bet apie tokią sąvoką laisvai galima kalbėti tik esant demokratinėms sąlygoms. Kitaip doktrina beveik neegzistuoja arba nefunkcionuoja.

3.2.2. Teisės doktrinos galiojimas laike

Antrasis teisės doktrinos negaliojimo kvestionavimo pagrindas – jos galiojimas laike. Kodėl vienos teisės sistemos ar atskiros šalyse teisės doktrina gali gyvuoti ilgai, o kitur ji sugeba pasenti, praranda funkcionalumą ir nustoja galioti? Kokioms aplinkybėms susiklosčius teisės doktrina praranda aktualumą ir ją daugiau nebegalima remtis kaip teisės šaltiniu?

Visuomeninis gyvenimas nestovi vietoje. Žmonių tarpusavio santykiai pastoviai įgauna naujas formas, nuolat kinta ir tobulėja. Praėjus kažkuriam laiko tarpui pasidaro neaktualu tai, kas praeityje buvo aktualu. Istoriniu aspektu iš to turtėja mokslas. Teisės mokslo požiūriu tai tobulina istorinį metodą. Tam, kad teisė tobulėtų kartu su besikeičiančia aplinka, ji privalo būti nepatalpinama į jokių rėmus. Ji privalo sugebėti prisitaikyti prie kaitos, būti universali. Kaip teigia E.Kūris, jos viduje turi būti įmontuotas vidinis mechanizmas, kuris sugebėtų priversti

⁷⁴ Kūris E. Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija// Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe C. Vakarų teisės tradicijos.–Vilnius: Pradai, 1993. P. XXII

teisę augti iš vidaus⁷⁵. Ko gero dėl šios priežasties teisei yra svarbu būti abstrakčiai, kuo mažiau reglamentuotai. Esant priešingai situacijai padidėja teisės doktrinos vaidmuo, nes teisė praranda savo universalumą. Tik doktrina gali paaiškinti griežtai reglamentuotą teisę ar jos šaką taip, kad pastaroji neprarastų savo aktualumo. Tačiau šiuo aspektu diskusija apie teisės doktrinos galiojimą laike netenka prasmės. Antravertus, norint pagrįsti teisės universalumo stoką laiko atžvilgiu reikia pastebėti, jog ne kiekvienu atveju doktrina gali padėti teisei išlikti aktualiai. Kai teisei nustatomos kokios nors ribos, ji netenka to savo vidinio mechanizmo. Užsisklendusi savyje ji nebegali atsinaujinti. Esant tokiai situacijai visai logiškai atrodo mintis, jog dabar turėtume civilinį procesą, kuris, pavyzdžiui, už tokį šiuolaikišką civilinio proceso teisės elementą kaip garbės ir orumo įžeidimas galėtų asmenį atiduoti į vergiją. Todėl bendrai kalbant pasenusi teisės doktrina negalioja paprasčiausiai dėl neadekvatumo su šiuolaikiniais civiliniais santykiais.

⁷⁵ Kūris E. Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija// Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe C. Vakarų teisės tradicijos.–Vilnius: Pradai, 1993. P. XXI

Išvados

1. Doktrinos sąvoka nėra vienareikšmė. Bendrąja prasme doktrina suprantama kaip nuomonių apie visumą, samplaiką, sistemą. Ji dar taip pat laikoma teorija, politine sistema, vyraujančiu principu ar normatyvine formule. Doktrinos išraiškos formos – rašytinės apžvalgos, monografijos, vadovėliai, komentarai, straipsniai bei panašaus pobūdžio rašytiniai tekstai.
2. Teisės doktrina – viešai išreiškiamų teisės mokslininkų (autoritetų) nuomonių visuma apie teisės sistemą, jos šaką, pošakį ar institutą. Civilinio proceso teisės doktrina – šių nuomonių visuma apie procesinėmis teisės normomis ginamas materialiosios teisės nustatytas teises.
3. Kaip teisės šaltinis doktrina veikia pereinamosios grandies principu. Iš vienos pusės ji remiasi pirminiais šaltiniais, iš kitos pusės ji pati yra pirminių teisės šaltinių šaltinis. Ten, kur pozityvioji teisė yra stipri, doktrina turi daug peno saviraiškai. O ten, kur teisė nėra stipriai reglamentuota (arba yra abstrakčiai reglamentuota), pasireiškia doktrinos aiškinamoji savybė.
4. Svarbiausia funkcija, kuria pasižymi teisės doktrina, yra nešališkumas. Ši funkcija reikšminga tuo, jog suteikia teisei objektyvumo. Teisininkai – praktikai, išvelgdami ir pažindami aktualius teisės klausimus, dažnai analizuoja juos viešai kaip paprasti piliečiai, neįpareigoti savo einamų pareigų. Tokiu būdu jie prisideda prie nešališkos, neįpareigojančios, neformalios teisės doktrinos kūrimo bei vieno iš fundamentaliausių teisinės sistemos principų – teisingumo išaiškinimo.
5. Teisės doktrina – antrinis visos teisės, tuo pačiu ir civilinio proceso teisės, šaltinis. Tačiau jos reikšmė skirtingose teisinėse sistemose skiriasi. Bendrosios teisės sistemoje autoritetingos nuomonės vietomis priskiriamos precedento galiai. Tuo tarpu kontinentinėje teisėje doktrinos įtaka nėra privalomojo pobūdžio. Teisės doktrinoje užkoduota jos prigimtis – neformalumas – yra pagrindinė priežastis, neleidžianti jai peržengti antrinių teisės šaltinių ribos.

6. Lietuvos civilinio proceso teisėje doktrinai tenka tarpinio antrinio šaltinio vaidmuo. Savo reikšme ir praktinio panaudojimo mastu ji nusileidžia teismų praktikai, tačiau kaip teisės šaltinis dažniau naudojama nei *travaux preparatoires*, kuriai dėl įstatymų leidėjo pozicijos – nefiksuoti paruošiamosios teisės aktų medžiagos – Lietuvos teisėje nėra skiriamas pakankamas dėmesys.
7. XX – XXI amžių sandūroje Lietuva pateko iš komunistinės politinės sferos į demokratinę ir buvo priversta pakeisti savo požiūrį į doktriną bei antrinius teisės šaltinius apskritai. Totalitarizmo sąlygomis nuomonių įvairovė pasižyminčiai doktrinai nebuvo sudarytos sąlygos egzistuoti. Teisinis pliuralizmas buvo pažabotas cenzūros ir nepakantumo. Tuo tarpu demokratinėje aplinkoje ji įvardijama „visapusiškai pripažįstamu labai svarbiu antriniu teisės šaltiniu“. Todėl politinė valstybės santvarka turi daug įtakos teisei sistemai, nors bet kurioje politinėje santvarkoje yra deleguojamas politinės bei teisminės valdžių nepriklausomumas ir savarankiškumas.
8. Tarp teisės doktrinos ir teisės aiškinimo instituto egzistuoja ypatingas ryšys. Literatūroje dažnai nėra akcentuojamas skirtumas tarp šių sąvokų ir dažnai jos vartojamos kaip sinonimai. Tačiau šios dvi sąvokos nėra visiškai tapačios, o sąveikauja viena su kita kaip intelektinės veiklos procesas ir jos rezultatas.
9. Nekvestionuojant doktrinos daugiareikšmės prasmės ji vertinga tiesiog savo egzistavimu. Doktrina atlieka teisės analizavimo, stabilizavimo, norminimo, nešališkumo funkcijas. Ji taip pat reikalinga tiek ten, kur teisė nėra griežtai reglamentuojama, tiek ten, kur įstatymų leidyba yra stipri. Bet susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, tokioms kaip politinis režimas arba laikmečių kaita, doktrina praranda savo funkcionalumą, aktualumą ir nėra laikytina teisės šaltiniu.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo vykdomoje teisės taikymo praktikoje skiriami penki atvejai, kuomet teisės doktrina naudojama teisingumo įgyvendinimui ir atstatymui. Be to, šiuo metu Lietuvos teisei vis labiau orientuojantis į universalųjį kontinentinės teisės modelį ši tendencija turėtų dar labiau išryškėti. Galiausiai objektyvumas ir universalumas įrodo, jog teisės doktrina yra nepaprastai svarbus teisės šaltinis. Todėl, kadangi teismų praktika, kaip antrinis civilinio proceso teisės šaltinis, jau yra įvardinta

Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekse, siūlytina teisės doktriną taip pat paminėti Lietuvos Respublikos teisės aktuose.

11. Visoje lietuviškoje civilinio proceso teisės doktrinoje egzistuoja vos keli autoriai, kurie formuoja ją kaip civilinio proceso teisės šaltinį. Kuo daugiau nuomonių yra išreiškiama viešai, tuo doktrina yra vertingesnė. Teisinis pliuralizmas yra būtina teisės doktrinos sąlyga. Todėl šiuo metu Lietuvos civilinio proceso teisės doktrina nėra pakankamai išplėtotą. Dėl šios priežasties rekomenduotina skatinti civilinio proceso teisės specialistus reikšti savo nuomones pačiais įvairiausiais praktiniais klausimais bei jas fiksuoti vadovėliuose, monografijose, periodiniuose bei kituose viešai prieinamuose leidiniuose.

Santrauka

Pradėjus šį darbą buvo bandoma pradėti nuo gilinimosi į patį temos pavadinimą, jo esmę. Pirmiausiai jis įpareigoja apibrėžti sąvoką „doktrina“ – kaip ji suprantama bendrąja prasme. Vėliau reikalinga atskleisti doktriną vienos iš keleto reikšmių šviesoje – kaip teisės šaltinį. Išsiaiškinus definicijas, kuriomis šiame darbe operuojama dažniausiai bei sekant pavadinime įprasmintu paliepimu pereinama prie tyrimo – doktrinos, kaip civilinio proceso teisės šaltinio, reikšmės palyginimo Lietuvoje bei užsienio šalyse.

Pirmoji darbo dalis yra teorinė. Čia bandoma atskleisti visas termino „doktrina“ ypatybes. Be abejo, akcentuojama teisės doktrina bei išskiriami trys jos bruožai, kurie, autoriaus nuomone, šią sąvoką išreiškia geriausiai. Aiškinantis teisės šaltinio sąvoką bandoma nustatyti šio elemento vietą visoje teisės sistemoje, žvelgiant į ją kaip į trijų būties lygmenų visumą. Čia lyginami teisės šaltinio ir kiekvieno lygmens panašumai ir skirtumai, o lyginimas baigiamas išvada, jog teisės šaltinis, kuriuo nekvestionuojant laikoma ir teisės doktrina, yra universalus teisinės sistemos elementas, netelpantis vieno kurio nors lygmens ribose. Teorinė dalis baigiama teisės doktrinos reikšmės akcentavimu visai teisės sistemai. Režiumuojant kai kurių autorių mintis šiuo klausimu paaiškėja, jog teisės doktrinos reikšmė yra įvairialypė, o tai tik sustiprina šios temos aktualumą.

Antroji dalis yra praktinė. Pasitelkiant įvairius metodus teisės doktrina atskleidžiama jau siauresniame – civilinio proceso teisės – fone. Nuo teorinių teiginių konstatavimo pereinama prie jų vertinimo. Kiekvienu klausimu analizuojami skirtingi autorių požiūriai bei pateikiama sava nuomonė, kuri grindžiama įvairių metodų pagalba gaunamais rezultatais. Dažniausiai pasikliaujama lyginamuoju metodu, kadangi siekiama atskleisti teisės doktriną įvairiose teisinėse sistemose, įvardijant konkrečias valstybes kaip geriausias tas sistemas reprezentuojančius pavyzdžius. Analizuojamos keturios teisės sistemos, kurios arba yra artimos Lietuvos teisės vystymuisi, arba yra tiesiog vertos būti paminėtos lyginamuoju požiūriu. Tarp šių teisės sistemų egzistuoja skirtumai, todėl stengiamasi parodyti, kokia reikšmė yra teikiama teisės doktrinai ir koku teisės šaltiniu – pirminiu ar antriniu – ji yra laikoma. Vėliau apsisistojama ties Lietuvos teise. Čia pagrindiniu akcentu tampa savitas požiūris bei lietuvių autorių darbuose iki šiol neliesta tema – antrinių civilinio proceso teisės šaltinių hierarchija ir doktrinos vieta joje. Kaip atsakymas į klausimą kodėl antriniai šaltiniai, skirtingai nei pirminiai, nerikiuojami pagal svarbą, siūloma argumentuota antrinių šaltinių seka eilės tvarka. Baigiant gilintis į teisės doktriną Lietuvoje pateikiama teismų praktikos analizė, kuri rodo, jog doktrina

čia vartojama mažiausiai penkiais atvejais – pradedant pagalbine priemone ir baigiant lingvistiniu aiškinimu.

Trečioji dalis įvardijama kaip filosofinė. Norint pilnavertiškai išnagrinėti šią temą čia atskirai aptariami klausimai, kurie nesusilaukia pakankamo dėmesio teisinėje literatūroje, arba bandoma suabejoti tuo, kas atrodo akivaizdu. Tuo siekiama parodyti, jog šis darbas buvo prasmingas susipažinimui su egzistuojančia teisės doktrinos problematika.

Darbas baigiamas išvadamis, kurios buvo suformuluotos apibendrinus tyrimo metu gautus rezultatus.

Summary

This work begins with going deep into the entitlement, into its essence. First it obliges to determine „doctrine“ – how it is understood generally. Then it is necessary to reveal doctrine in only one of its meanings – as a source of law. After getting clear definitions, which mostly are used in this work, and following the encoded order in the entitlement we proceed to research – to compare the true value of doctrine, as a source of law of civil procedure, in Lithuania and abroad.

The first part is theoretical. Here it is tried to show all the features of „doctrine“. Of course, the focus is put on law doctrine and here are shown three features of it, which, in author's opinion, express its meaning best. Getting clear the concept of a source of law it is tried to establish the place of this element within the whole law system, looking at it as an entirety of three legal levels. Comparison of a source of law and every legal level is finished with the conclusion, that a source of law, which by no means is doctrine, is the universal element of the legal system, which cannot be put within the boundaries of one legal level. Theoretical part is finished emphasizing the value of doctrine to the whole legal system. Looking at the thoughts of some authors it gets clear, that law doctrine is essential in various ways and it only confirms the necessity of this work.

The second part is practical. With the help of various methods it is tried to reveal doctrine in a closer context of law of civil procedure. From stating the theoretical affirmations we go to evaluation of them. Every question has not only controversial arguments of legal writers, but also this work's author's unique point of view, which is based on the results from various methods. Comparative method is relied mostly, because it is tried to enclose law doctrine in different systems of law mentioning various countries as the best examples representing them. Four legal systems are analyzed, which are either close to development of Lithuanian law or simply worth to be mentioned from the comparative point of view. There are some differences among these systems, that is why it is tried to show the value given to doctrine in every one of them and what kind of a source of law – primary or secondary – it is considered to be there. Later we focus on Lithuanian law. The main topic becomes the closer look at what has the incomplete attention of lithuanian legal writers and the unique opinion about it – the hierarchy of secondary sources of law and the place of doctrine within. The reasoned succession is offered as the solution for this vacancy in legal literature. Finally, analysis of case law shows at least

five examples of how doctrine is used here – beginning from subsidiary mean and finishing with linguistic interpretation.

The third part is listed as philosophical. Here are some question expressed by the author trying to explore the problem completely. Legal writers do not pay sufficient attention to these questions. It was also tried to look at some of them from different point of view and to challenge something what may be obvious from the first sight. It was done with the purpose to show that this work was meaningful for acknowledging the problems of law doctrine in general.

The whole work is finished with the conclusions, which are based on the results from various methods, used during research.

Literatūros sąrašas

Specialioji literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1996. Nr. 122-2863.
2. Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74-2262.
3. Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas// Valstybės žinios. 2002. Nr. 36-1340.
4. Lietuvos Respublikos Civilio proceso komentaras. I dalis.–Vilnius: Justitia, 2004.
5. Lietuvos Respublikos Civilio proceso komentaras. II-III dalys.–Vilnius: Justitia, 2005.
6. Tarptautinio Teisingumo Teismo statutas // www1.urm.lt/data/5/LF23171215_teismas.htm
7. Akehurst M., Malanczuk P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas.–Vilnius: Eugrimas, 2000.
8. Andrews N. Principles of Civil Procedure.–London: Sweet and Maxwell, 1994.
9. Bell J., Boyron S., Whittaker S. Principles of the French Law.–Oxford, 1998.
10. Black's Law Dictionary. West Publishing Co.–St. Paul, Minn., 1990.
11. Carp R.A., Stidham R. Judicial Process in America.–Washington, D.C.: Congressional Quarterly Press, 1996.
12. Clark, D.S. Ansay T. Introduction to the Law of the United States.–Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1996.
13. Dambrauskienė E., Marcijonas A., Monkevičius E. Lietuvos teisės pagrindai.–Vilnius: Justitia, 2004.
14. David R., Brierley J.E.C. Major Legal Systems in the World Today.–London: Stevens & Sons, 1985.
15. De Cruz P. Comparative Law in a Changing World.–London: Cavendish Publishing Limited, 1995.
16. Dworkin R. Rimtas požiūris į teises.–Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
17. Farnsworth, E.A. An Introduction to the Legal System of the United States.–New York, Oceana Publications, Inc., 1996.
18. James, P.S. Introduction to English Law.–London: Butterworths, 1989.
19. Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe C. Vakarų teisės tradicijos.–Vilnius: Pradai, 1993.

20. Kelsen H. Grynoji teisės teorija.–Vilnius: Eugrimas, 2002.
21. E.Kūris. Teisinė valstybė, teisių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija// Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe C. Vakarų teisės tradicijos.–Vilnius: Pradai, 1993.
22. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. T.1.–Vilnius: Justitia, 2004.
23. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. T.2.–Vilnius: Justitia, 2004.
24. Mačys V. Civilinio proceso paskaitos.–Kaunas: Teisių fakulteto leidinys, 1924.
25. Maksimaitis M. Lietuvos teisės šaltiniai 1918 – 1940 metais.–Vilnius: Justitia, 2001.
26. Mikelėnas V. Civilinis procesas. I dalis.–Vilnius: Justitia, 1997.
27. Mikelėnas V. Civilinis procesas. II dalis.–Vilnius: Justitia, 1997.
28. Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Teisės procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai.–Vilnius: Justitia, 2004.
29. Mikelėnas V. Tarptautinės privatinės teisės įvadas.–Vilnius: Justitia, 2001.
30. Noda Y. Introduction to Japanese Law.–Tokyo: University of Tokyo Press, 1976.
31. Oda H. Japanese Law.–London: Butterworths, 1992.
32. Shreve, Gene R., Raven-Hansen, Peter. Understanding Civil Procedure.–LexisNexis, – [3rd ed.] 2001// www.lexisnexis.com/lawshool/study/understanding/pdf/CivProCh1.pdf
33. Slapper G., Kelly D. English Legal System.–London: Cavendish Publishing Limited, 1995.
34. Universal Standart Encyclopedia. Vol. 7.–New York: Unicorn Publishers Inc., 1954.
35. Vaišvila A. Teisės teorija.–Vilnius: Justitia, 2000.
36. Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje.–Vilnius: Litimo, 2000.
37. Visuotinė lietuvių enciklopedija. T.5. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.
38. West A. The French Legal System.–London: Fourmat Publishing. 1992.
39. Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas.–Vilnius: Eugrimas, 2001.
40. Большой юридический словарь.–Москва: Инорра-М, 1997.
41. Гражданский процесс.–Москва: Городец – издат, 2000.
42. Треушников, М.К. Гражданский процесс.–Москва, 1998.
43. Нешатаева, Т.Н. Международный гражданский процесс.–Москва: Дело, 2001.

Periodinė literatūra

44. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymas// Valstybės žinios. 2002. Nr. 31-1131.
45. Mikelėnas V. Civilinio proceso teisės vienodinimas bei derinimas ir naujasis Lietuvos Civilinio proceso kodeksas // Jurisprudencija. 2002, T. 28(20), P. 178-183.
46. Nekrošius V. Francas Kleinas apie Civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus // Teisė, T.33(1), 1999, P.47.
47. Nekrošius V. Kai kurie bendrieji Civilinio proceso teisės klausimai // Teisė. T.43 (2002), P. 152-163.
48. Šimašius R. Teisės aiškinimas ir jo privalomumas//
www.teise.org/admin/docs/upload/2004%202%20Remigijus.doc

Teismų praktika

49. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 30 d. nutartis c.b. M.Baltrušaitis v. UAB „Saulės Spektras“, Nr. 3k-3-219/2005, kat. 84
50. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 27 d. nutartis c.b. UAB „NCC Statyba v. UAB „PZU Lietuva“, Nr. 3k-3-346/2005, kat. 36.3
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 27 d. nutartis c.b. Vilniaus Universiteto Onkologijos institutas v. J.J. Žilinskas, Nr. 3k-3-478/2005, kat. 16.5.3, 16.6, 16.7
52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 28 d. nutartis c.b. Trident Marine ApS v. Valstybės įmonė Valstybės turto fondas, Nr. 3k-3-56/2005, kat. 30.6, 69;
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 17 d. nutartis c.b. AB „Vievio paukštynas“ v. UAB „Kavarsko sakalas“, Nr. 3k-3-480/2005
54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1998 m. balandžio 20 d. nutartis c.b. Užsienio kapitalo įmonė UAB „House of Prince Lietuva“ v. Konkurencijos taryba prie Lietuvos respublikos Vyriausybės, Nr. 3k-19-1998, kat. 27
55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 5 d. nutartis c.b. P.Varkojo IĮ v. UAB „ERGO Lietuva“, Nr. 3k-3-454/2005, kat. 73.2.5.1.2; 114.2
56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gegužės 5 d. nutartis c.b. Rusijos mokslų akademijos centras „Bioinžinerija“ v. Lietuvos Respublikos valstybinis patentų biuras, Nr. 3k-3-287/2004, kat. 79; 83.1; 83.9; 87.2; 87.5.1; 115
57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 22 d. nutartis c.b. Rusijos įmonė OOO „Inkomliga“ v. UAB „ERGO Lietuva“, Nr. 3k-3-671/2004, kat. 54, 67

58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 15 d. nutartis c.b. UAB „Kilminė“ v. AB „Vilniaus prekyba“, Nr. 3k-3-483/2004, kat. 80, 117
59. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 21 d. nutartis c.b. I.Rutkovskaja v. J.Makovski, Nr. 3k-3-410/2005, kat. 30.4.1
60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 26 d. nutartis c.b. E.Mikaitis v. AB „Lietuvos draudimas“, Nr. 3k-3-509, kat. 44.2.4; 44.5.2.4